

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

В.о. завкафедри

_____ Колоїз Ж. В.

Реєстраційний № _____

Протокол № _____

«__» _____ 2019 р.

«__» _____ 2019 р.

ОНІМНИЙ ПРОСТІР
СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ
(НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ШІСТДЕСЯТНИКІВ)

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
УПФ-м-14 другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(українська мова та література),
додаткової спеціалізації –
практична психологія
Мазур Юлії Олександрівни

Керівник: доктор педагогічних наук,
професор **Мішеніна Т. М.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Члени комісії _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Мазур Ю. О. Онімний простір сучасного українського історичного роману (на прикладі творчості шістдесятників) : рукопис. Кривий Ріг, 2019. 106 с.

У кваліфікаційній праці висвітлено функціональний і когнітивний аспекти вивчення власних назв, засвідчених у творчому доробку письменників-шістдесятників, зокрема: розкрито поняття «онім» і «конотонім»; визначено основні принципи класифікації власних назв; описано особливості функціонування онімної й конотонімної лексики; створено схему формування конотативного шару лексики з національно-культурною семантикою; відтворено й узагальнено результати проведеного психолінгвістичного асоціативного експерименту, який передбачав спостереження над асоціаціями, пов'язаними з онімами, функціональними в українському історичному романі (на прикладі творчості шістдесятників).

Ключові слова: онімний простір, онім, ідіостиль, лексика з національно-культурною семантикою, фонові знання, конотонім, асоціативні кореляції.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОНІМНОЇ ЛЕКСИКИ	10
1.1. Лінгвістичне потрактування онімної лексики.....	10
1.2. Класифікація власних назв.....	14
1.3. Функціонування онімної лексики з національно-культурною семантикою.....	18
1.3.1. Подієво-семантична й аксіологічна доміанти фонових знань історичного художнього тексту.....	20
1.3.2. Структура і чинники формування конотонімного простору.....	24
1.4. Ідіостилістичний аспект інтерпретації власних назв.....	30
Висновки до першого розділу.....	34
РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ОНІМНОГО ПРОСТОРУ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО «СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО»	36
2.1. Лексичний фон антропонімікону в художньому мовленні історичного роману.....	36
2.2. Формування історичного простору роману засобами топоніміки...	40
2.3. Гідронімний простір історичного роману.....	47
2.4. Сакральний вимір теонімів в українському історичному просторі	52
Висновки до другого розділу.....	61
РОЗДІЛ 3. КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ КОНОТАТИВНОГО ПРОСТОРУ У РОМАНАХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ (М. ВІНГРАНОВСЬКИЙ «СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО» ТА Л. КОСТЕНКО «БЕРЕСТЕЧКО»)	63
3.1. Лінгвоспецифіка історичного роману.....	63
3.1.1. Детопонімні конотоніми.....	64
3.1.2. Деантропонімні конотонім.....	70

	4
3.1.3. Сакральна сфера семантичного простору конотонімів.....	75
3.2. Асоціативний експеримент.....	80
3.3. Асоціативний онімний словник.....	84
Висновки до третього розділу.....	92
ВИСНОВКИ.....	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	105

ВСТУП

У лексиконі кожної мови присутні власні назви, тому їх прийнято відносити до лінгвістичних універсалій. Однак у кожній окремо взятій мові вони мають специфічні ознаки: набір домінантних рис, характерні фонетичні, морфологічні, стилістичні трансформації, комплекти словотвірних засобів з певною продуктивністю. Власні назви використовуються для позначення конкретних предметів і явищ і виокремлення їх із ряду однорідних. Оними необхідно тлумачити у взаємозв'язку з тими об'єктами, значення яких вони конкретизують. Імена окреслюють конкретну сферу використання і виконують конкретні функції.

Ономастика, розділ мовознавства, вивчає власні назви, предметом її дослідження є класифікації онімів, історія виникнення і розвитку їх значень. Нині існують різні підходи до аналізу власних назв: географічний, лексикографічний, лексикологічний, текстовий, логічний, психологічний, когнітивний, соціологічний.

В останні десятиліття було створено значну кількість вітчизняних і зарубіжних праць, присвячених дослідженню ономастики (Н. Алефіренко, Н. Алефіренко, В. Бондалетов, Д. Бучко, М. Габорак, В. Горпинич, Ю. Карпенко, І. Ковалик, Л. Масенко, О. Суперанська). Використання власних назв у художній літературі з погляду стилістики перебувають у колі наукових інтересів таких дослідників, як: Л. Белей, Н. Васильєва, Ю. Карпенко, Д. Лампінг, В. Ніконов, Н. Фролов. Співвідношення поетичної й реальної ономастичної лексики та її значення в художньому тексті досліджували С. Зінін, В. Михайлов, А. Мойсієнко, Г. Силаєва, О. Фоякова. Конотативний аспект дослідження власних назв висвітлюється у роботах О. Бикова, О. Карпенко, Г. Лукаш, В. Ніконова, О. Тараненко та П. Флоренського. Теоретичну основу конотації подали В. Говердовський та Є. Отін.

У сучасній лінгвістичній думці репрезентовано дві позиції щодо семантичної навантаженості онімів. Згідно з першою думкою, оними не можуть

мати семантики, адже вони лише виділяють предмет серед інших, але не здатні вказувати на його властивості. Такої думки дотримується О. Суперанська, яка наголошує, що оніми нічого не конотують і тому не мають значення [91, с. 56]. Аналогічні думки з цього приводу мають також О. Ахманова, В. Болотов, С. Зінін, О. Реформатський, які називають оніми асемантичними, своєрідними знаками-мітками. Представники іншої думки (Д. Єрмолович, Ю. Карпенко, В. Ніконов, О. Фонякова, Л. Щерба) вважають, що оніми мають значення як у мові, так і у мовленні. «Оскільки власне ім'я відноситься до єдиного предмета, його зміст відповідає всій сукупності його властивостей у їхній неподільній цілісності» [29, с. 11].

Грунтовний аналіз наукових праць дозволяє зробити висновок про те, що складність семантики власного імені є предметом різних підходів, почасти діаметрально протилежних до розглядуваної проблеми. І тому, незважаючи на значну кількість досліджень у зазначеній царині знань, залишаються нез'ясованими низка важливих питань, таких як роль психічних процесів у формуванні конотативного шару лексики з національно-культурною семантикою, з'ясування ролі подієво-семантичної та аксіологічної доміант у структурі фонових знань історичного художнього тексту, упорядкування єдиної системи функцій власних назв.

Дискусійним є питання вичленування основних структурних одиниць у лексиці з національно-культурною семантикою. Труднощі виникають перш за все через відсутність уніфікації термінологічного апарату. У науковій літературі співіснує кілька назв таких одиниць: безеквівалентні слова (О. Тупиця, Л. Зімакова), реалії (Ю. Ткаченко, В. Ражина), етнокультурно марковані слова, мовні знаки культури (С. Єрмоленко), соціально-культурний фон (О. Ахманова, І. Гюббенет), фонові лексика (В. Виноградов, В. Фурманова), лінгвокультурема (В. Воробйов, В. Маслов). Розмежування у термінологічній системі говорить про відсутність точного теоретичного обґрунтування процесу розвитку та функціонування лексики з національно-культурною семантикою.

Дослідивши онімний простір сучасного українського історичного роману на прикладі творів шістдесятників, матимемо змогу визначити особливості творення історичного простору, способи формування фонових знань і конотативних нашарувань у свідомості носія мови, причини введення тих чи тих власних назв у канву твору. Також це допоможе визначити особливості ідіостилю М. Вінграновського та Л. Костенко.

У творчому мовленні цих письменників власні назви займають чільне місце, оскільки допомагають дослідити процес комунікації епох. З погляду когнітивної лінгвістики йдеться про засіб доступу до всіх ментальних процесів, які відбуваються у мозку людини. Тому процес функціонування оніма розглядається в тісному взаємозв'язку із когнітивними процесами – сприйманням, пам'яттю, уявленням та емоціями.

Актуальність обраної теми визначається необхідністю здійснення стилістичного та компаративного аналізу онімів; виявлення внутрішніх інтенцій художнього твору, який містить історичну й лінгвокультурологічну інформацію, засвідчує естетичну вартість. Уважаємо за потрібне провести дослідження особливостей функціонування конотонімної лексики на фактичному матеріалі та на основі психолінгвістичного асоціативного експерименту виявити семантичні зв'язки слів, які існують у психіці реципієнта, і тим самим узагальнити до поняття «менталітет» і «національна картина світу».

Метою наукової роботи є дослідження функціонального та когнітивного аспекту вивчення власних назв на прикладі творчого доробку М. Вінграновського та Л. Костенко.

Задля досягнення зазначеної мети розв'язували такі **завдання**:

- 1) визначити лінгвістичне трактування поняття «оніми», «конотоніми»;
- 2) розкрити підходи до класифікації власних назв;
- 3) схарактеризувати ідіостилістичний аспект інтерпретації власних назв;
- 4) визначити структуру і чинники формування конотонімного простору;
- 5) з'ясувати функціональні особливості використання онімів;

б) провести асоціативний експеримент.

Об'єктом дослідження є оніми в сучасному українському історичному романі (на прикладі творчості шістдесятників).

Предмет дослідження становлять функціональний та когнітивний аспект вивчення власних назв, зафіксованих у межах відповідного письменницького доробку шістдесятників.

Основні методи дослідження:

1) теоретичний аналіз (вивчення основних теоретичних понять лексикології);

2) критичний аналіз (дослідження проблеми класифікації власних назв);

3) теоретичний синтез (узагальнення теоретичних відомостей про оніми та лексику з національно-культурною семантикою та їх функціонування в художньому творі);

4) контекстуальний аналіз; метод історичного дослідження;

5) системний аналіз (добір фактичного матеріалу та його групування);

6) описовий метод (опис особливостей вживання власних назв в історичних романах М. Вінграновського та Л. Костенко);

7) асоціативний експеримент як засіб пізнання внутрішньої семантики онімів;

8) метод кількісних характеристик (дослідження в когнітивній ономастиці продуктивності виявлення асоціацій на слова-стимули).

Наукова новизна роботи полягає у проведенні комплексного дослідження онімних одиниць та компаративного аналізу лексики з національно-культурною семантикою у прозовому доробку письменників-шістдесятників. Уперше проведено асоціативний експеримент на основі фактичного матеріалу історичних творів М. Вінграновського та Л. Костенко. У магістерській роботі виявлено й досліджено особливості вживання та функціонування власних назв. Створено схему формування конотативного шару онімної лексики.

Практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що результати проведеного дослідження сприятимуть подальшому розробленню окреслених проблем, вони можуть бути використані вчителями для підготовки до уроків української мови з теми «Власні назви», а також викладачами та студентами філологічних факультетів під час вивчення цієї теми. Результати дослідження можуть застосовуватися під час викладання курсів «Сучасної української літературної мови» («Лексикології»), «Стилістики української літературної мови».

Результати проведеного наукового дослідження було **апробовано** у вигляді 2 статей: Мазур Ю. О. Особливості функціонування власних назв в історичному романі Ліни Костенко «Берестечко». *Матеріали студентських наукових читань*, 2018. Вип. 3. С. 61–67; Мазур Ю. О. Сакральний вимір теонімів в українському історичному просторі роману Ліни Костенко «Берестечко». *Східнослов'янська філологія: здобутки та перспективи* : збірник матеріалів X Всеукраїнської студентської наукової інтернет-конференції. Кривий Ріг, 2019. Вип. 10. С. 111–119.

Структура роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками, загальних висновків, списку використаної літератури (106 позицій), списку використаних джерел (2). Загальний обсяг наукової роботи 105 сторінок, основний – 95 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОНІМНОЇ ЛЕКСИКИ

1.1. Лінгвістичне потрактовування онімів

У лексико-семантичній системі мови наявні два шари лексичних одиниць: власні та загальні назви. Загальні назви, або апелятиви, виступають узагальненими назвами класів однотипних предметів або явищ (місто, село, річка). Власні назви, або оніми, навпаки, індивідуалізують, виокремлюють предмети з класу однотипних (*Київ, Дніпро, Оксана*).

Власна назва (онім) – слово, словосполучення або речення, яке служить для виділення названого ним об'єкта з ряду подібних, індивідуалізуючи та ідентифікуючи даний об'єкт [58, с. 473].

З позиції оброблення накопиченого фактологічного матеріалу, варто звернути увагу на проблему систематизації онімів, відповідних критеріїв і системних їх взаємозв'язків, виокремлення тематичних груп, об'єктивної характеристики ядра й периферії тощо.

Також варто під час аналізу структурно-семантичних параметрів онімів зважати на культурологічну й історичну детермінанту, які є важливим чинником формування внутрішнього поля: «вражаючим є накопичення емпіричного матеріалу позасистемним вивченням його місця в мові й мовленні, без визначення онтологічної сутності онімної підсистеми в її антропоцентричному осмисленні з погляду етно-, психо-, соціо-, прагмалінгвістики й інших аспектів теорії мовленнєвого спілкування» [94, с. 4].

Оскільки природа онімів є доволі складною насамперед у зв'язку з унікальністю позначуваних об'єктів, науковці подають як суголосні позиції щодо їх розуміння, так і діаметрально протилежні.

Науковець Г. Доброльожа трактує власні імена, виносячи на перший план ознаку унікальності онімів: «Оніми – індивідуальні найменування окремих

одиничних об'єктів» [24, с. 32]. Відповідно, семантика власних назв безпосередньо залежить від тих об'єктів, які вони називають. Оними завжди застосовуються в чітко визначеній сфері і мають конкретні функції.

Стосовно семантичного навантаження дослідник А. Лосєв розглядає онім як «значеннево сконденсоване слово» [60, с. 179], яке здатне виступати у складі різноманітних образних структур і може відповідно до контексту метафоризуватися й символізуватися.

Досліджуючи класифікаційні характеристики власних назв, М. Кочерган вважає, що «оніми на відміну від загальних служать для виокремлення названого ними об'єкта з низки подібних, для його індивідуалізації й ідентифікації. До них належать антропоніми, топоніми, зооніми, хрононіми, ідеоніми та інші» [53, с. 315].

Референція в розумінні онімів дозволяє стверджувати, за О. Селівановою, про онімічне значення співвідносних із референдом лексем (людиною, рослиною, твариною, спорудами, астрономічними об'єктами тощо) [83, с. 146].

Особливість лінгвістичного статусу оніма полягає у функціонуванні лінгвістичної одиниці в онімному просторі, коли у процесі соціокультурних чи історичних змін у змісті формуються так звані онімні, темпорально співвідносні й детерміновані пласти.

Онімний простір здебільшого розглядають як функціонально-семантичне поле, тобто як систему різнорівневих засобів певної мови (морфологічних, синтаксичних, словотворчих, лексичних), об'єднаних на засадах спільності та взаємодії їх семантичних функцій.

У межах онімного простору виокремлюють такі ознаки ядра й периферії лексичної системи, що виявляються в ономастиці [96, с. 32–36]:

1. Порівняно з периферією ядро є словотворчим і морфемно менш мотивованим. Віддаленість від ядра позначена перевагою внутрішньої форми в семантичній структурі онімних одиниць.

2. Лексика ядра є стійкою, периферія більшою мірою схильна до змін унаслідок впливу суспільного життя. Антропонімія й топонімія, що

сформувалися досить давно, не зазнають помітних змін на поняттєвому та структурному рівнях, тоді як кількість периферійних розрядів й одиниць в онімному просторі як незамкненій лексичній системі постійно збільшується.

3. Різний вияв узагальнювально-систематизувальної функції мови в різних онімних класах: в онімному ядрі вона обмежує свободу вибору імені власне лінгвальними причинами й екстралінгвальними параметрами.

4. Процес трансонімізації відбувається по лінії *ядро – периферія*. Ядерні структури транспонують свої одиниці до інших розрядів й тому є сильними розрядами, а слабкі (периферія) формують свій склад за рахунок іншорозрядних одиниць.

Грунтовне вивчення наукової літератури дозволило констатувати, що власним назвам притаманні такі ознаки: 1) індивідуалізація – онім виконує процес номінації конкретного об'єкта; 2) чітка визначеність і окресленість предмета, який названий за допомогою власної назви; 3) немає чіткої кореляції між власною назвою і предметом, який вона називає [56, с. 10].

Аналізуючи власні назви, маємо насамперед звернути увагу на ті функції, які вони можуть виконувати: *ідентифікації та характеристики*. Подамо більш детальний коментар.

Імена осіб, географічні назви, що є відомими лише авторові, виконують тільки функцію ідентифікації. Водночас власна назва, що безпосередньо називає об'єкт, може:

1. Виступати як знак, що викликає асоціативні уявлення, вказуючи на сукупність відношень, для яких у мові немає окремої назви і які пов'язані асоціативно з власним ім'ям (власні назви-символи актуалізуються в різних аспектах мовотворчості практично всіх митців слова і засвоюються на рівні когнітивної, мовної свідомості). Для української національної свідомості такими, наприклад, є: *Україна, Дніпро, Тарас, Кобзар, Франко, Сковорода, Марія, Січ* та інш.: *Але в тому, їй-богу, / Не бачу біди – / Щось у мене було / І від діда Тараса / І від прадіда – / Сковороди.*

2. Виступати як ім'я, що називає сюжет, який зумовив його поширення (*Катерина* асоціюється з віршем Т. Шевченка «Катерина» й символізує долю покритки).

3. Виступати як знак певного типу поведінки, називаючи конкретну особу, одночасно передавати уявлення про характерні риси, виразним носієм яких є ця особа (*Прометей* – утілення героїчної самопожертви заради інших, героїчного, безкорисливого служіння людям; пор. сатирична поема «Кавказ» Т. Шевченка, де використано давньогрецький міф про Прометея);

4. Називаючи об'єкт, характеризувати іншого учасника ситуації [106, с. 99].

Отже, власна назва, виконуючи ідентифікаційну функцію, розвиває два типи додаткових значень: асоціативне й символічне. Власні назви у функції характеристизації є позначенням певної риси, властивості, їх сукупностей, які становлять основу номінації. Вони можуть називати характерну рису, рольову функцію, характеризувати поведінку особи в конкретній ситуації.

Функціонування в текстах різної стильової належності оніма надає змогу зробити узагальнення, що його лінгвістичний статус варіюється, а ступінь його поширення в онімному просторі чи загалом конкретній мові може змінитися. Вони набувають нових семантичних відтінків, можуть використовуватися як загальні назви задля певного стилістичного прийому тощо.

Розглядаючи оніми з функціонального аспекту, можна виокремити такі функції власних назв: *номінативну, соціальну, емоційну, акумулятивну, вказівну, експресивну, естетичну і стилістичну* функції.

Функція номінації виражається в денотації компонента семантики власної назви. Диференційна функція вказує на здатність онімів вказувати на клас предметів, що складається з одного елемента. Соціальна, емоційна, експресивна, стилістична функції характеризують оніми стосовно конкретного стилю.

Соціолінгвальна природа онімів впливає на те, що вони неодмінно об'єднують найрізноманітніші спільноти (етнічні, регіональні, міські, районні тощо), слугуючи своєрідним соціокультурним кодом у спілкуванні. Власні

імена безпосередньо детерміновані екстралінгвальними чинниками, у зв'язку з чим їх функції і процес формування регулюється законами мови, водночас детерміноване багатьма соціальними, юридичними й історичними закономірностями розвитку суспільства.

Онімний простір художнього твору – це сукупність усіх онімів у тексті, які поділяють його «на кілька полів залежно від специфіки денотативного значення власних назв, співвідношення з національним іменником мови, способу перетворення форм імені та інших ознак» [51, с. 79].

План онімного простору має лінгвокультурологічну детермінацію: «Будь-які розбіжності в заповненні ономастичного простору – це вияв мовної відносності, спричиненої своєрідністю концептуалізації навколишнього світу та пов'язаної із чинником ландшафту (тобто життєвими умовами носіїв різних мов), чинником культури (зокрема впливом вірувань, звичаїв і традицій національної культури певного історично усталеного типу) і чинником глибини знань» [35, с. 390].

Онім є словом чи словосполученням, яке сприяє виокремленню певного об'єкта, його індивідуалізації й ідентифікації в ряді інших, одночасно становить соціокультурний код, який створює чи розширює уявлення про національні, ментальні та соціальні риси, що побутують у мові. Художня інтерпретація оніма конституюється на фонових характеристиках, що передбачають розгляд оніма в тісному взаємозв'язку історії й культури.

1.2. Класифікація власних назв

Основним етапом ономастичної роботи є групування фактичного матеріалу. Дослідження наукової літератури показало, що розроблено низку класифікаційних принципів для виділення онімів в окрему групу, серед них класифікація за: 1) видами номінованих об'єктів; 2) формальними показниками, (на основі мовної приналежності лексеми, характеру лексичних основ); 3) типологічними, хронологічними, генетичними параметрами.

Базою для класифікації є не лише лексико-семантичне наповнення денотата, але і його зовнішні зв'язки з реальністю, тобто відповідність географічному положенню, історичному періоду й розвитку конкретної мови. На основі цього формується система підходів до вивчення матеріалу, методів його аналізу та глибина дослідження.

Лінгвіст О. Кунін звертає увагу на такі диференційні ознаки власних назв, як мовні й позамовні чинники, тому виокремлює такі підходи до класифікації онімів:

- класифікація назв у зв'язку з об'єктами, які вони називають;
- класифікація по лінії «мікро» – «макро»;
- структурна класифікація назв;
- хронологічна класифікація;
- класифікація назв у зв'язку з їх мотивацією суміжна з нею етимологічна класифікація, а також поділ назв на первинні і похідні;
- класифікація назв на основі об'єму закріплених в них понять;
- класифікація на основі «мова – мовлення»;
- стилістична й естетична класифікація [57, с. 11].

Запропонований підхід дозволяє групувати онімну лексику на основі єдності лінгвальних (внутрішніх) і нелінгвальних (зовнішніх) причин, тобто розглядати оніми як складно диференційовану систему, функціонування якої залежить не лише від інтралінгвістичних, але й від екстралінгвістичних чинників.

Важливу роль у розгляді проблеми класифікації власних назв відіграє науковий доробок О. Суперанської. У своїх роботах дослідниця орієнтується на думку А. Баха (1952 р.), який розподіляє оніми так: 1) імена живих істот, або істот, яких вважають живими; 2) імена речей (назви місцевості, будинки, засоби пересування тощо); 3) назви установ, товариств; 4) назви дій: танців, ігор; 5) назви думок, ідей, літературних творів, планів; 6) назви музичних творів і творів мистецтва [92, с. 173].

Ця класифікація не є повною й точною, тому дослідниця на основі поданих категорій сформувала власну класифікацію, у якій оніми розподілені на три основні рівні. Основним класифікаційним принципом є розподілення власних назв за позначуваними об'єктами. Такий підхід до класифікації нині вважається загальнонауковим.

Класифікація охоплює такі рівні:

1. *Імена живих істот*: 1) антропоніми – власні назви людей: ім'я особове, ім'я по батькові, прізвище, псевдонім, прізвисько; 2) зооніми – власні назви (кличка) тварин. Основними мотивуючими її ознаками виступають переважно: колір шерсті, особливості поведінки й анатомічної будови; 3) міфоніми – власні назви, найменування вигаданих суб'єктів або об'єктів у переказах, казках, міфах.

2. *Назви неживих предметів*: 1) топоніми – назви географічних об'єктів – міст (астіоніми), сіл, селищ (комоніми), вулиць (урбаноніми), областей (хороніми), річок (потамоніми), озер (лімноніми), морів (пелагоніми) океанів (океаноніми), боліт (гелоніми); 2) космоніми – назви космічних об'єктів; 3) фітоніми – назви рослин; 4) хрематоніми – назви окремих предметів, що охоплюють власні назви матеріальних речей;

3. *Власні назви комплексних об'єктів*: 1) ергоніми – назви організацій, виробничих і суспільних об'єктів; 2) хрононіми – назви відрізків часу, подій тощо. 3) назви журналів, газет; 4) назви творів літератури; 5) документоніми; б) назви стихійних лих.

Дехто з дослідників не виокремлює власні назви живих істот і неживих предметів. Цього погляду дотримується, наприклад, О. Фонякова, яка до згаданих вище типів онімів додає *етноніми* – назви народів і національностей, а міфоніми розглядає разом із *теонімами* – назвами богів і божеств. До того ж вона пропонує окремо виділяти оніми літературного походження – імена та назви об'єктів, створених автором художнього твору, – й досліджувати їх у межах літературної ономастики [88, с. 94].

У роботі ми послуговуватимемося класифікацією, запропонованою в енциклопедії «Українська мова», яка є узагальнювальною, відповідно до якої запропоновано поділяти власні назви за денотатами на такі класи:

- 1) особові імена людей (антропоніми);
- 2) назви географічних об'єктів (топоніми);
- 3) назви космічних об'єктів (космоніми);
- 4) найменування божеств, міфічних істот (теоніми і міфоніми);
- 5) зооніми (клички тварин);
- 6) назви організацій, виробничих та суспільних об'єднань (ергонімія);
- 7) назви відрізків часу, подій (хрононімія);
- 8) назви окремих предметів: кораблів, ураганів, алмазів; заголовки творів, кінофільмів, назви музичних п'єс, творів живопису тощо (хремотонімія).

У межах кожного із класів, у разі потреби, можна запропонувати подальшу диференціацію (напр., космоніми розглядати як наукові назви / народні назви; в окремі групи виокремити назви галактик, планет, сузір'їв, зірок, комет тощо) зі встановленням груп, що є найбільш виразними зі стилістичного погляду в певному творі чи в мовотворчості автора в цілому.

Література як різновид мистецтва репрезентує оніми відповідно до таких дескрипторів, як хронотоп, культурологічний і релігійний світоглядні рівні, які винюансовують сюжетну лінію, вияскравлюють шляхом використання художніх засобів, до структури яких входять оніми, художню панораму.

Так, власні назви в поетичному мовленні О. Ревзіна [79, с. 175] пропонує розглядати за трьома часовими вимірами: 1) актуальний синхронний зріз часу життя поета; 2) національна і європейська культура в історичний період; 3) біблійна, антична, християнська слов'янська міфологія і фольклор.

У кожному із часових вимірів О. Ревзіна пропонує виокремлювати такі тематичні поля: 1) імена реальних осіб – членів родини, друзів, знайомих, ім'я самого автора; 2) імена діячів культури, філософів; 3) діячів історії та особи, імена яких увійшли в історію; 4) імена літературних героїв; 5) власні імена, введені як типові національні імена; маскарадні персонажі; 6) назви материків,

країн, міст, місцевостей, визначних пам'яток історії та культури; назви водних басейнів – океанів, морів, річок, озер; 7) строката група, що включає назви церковних свят; реалій; газет, видавництв, пісень, предметів, які за певних детермінацій (умов / причин) отримали власні назви.

Дослідження різноманітних підходів до класифікації власних назв сприяє всебічному, достатньо повному, системному аналізу онімів з погляду їх функціонування в тексті. Як слушно наголошує О. Суперанська, «опис і аналіз власних назв неможливі без певної класифікації, яка або невидимо присутня в ономастичній роботі як своєрідна платформа автора, або спеціально ним вводиться для більш чіткого розмежування явищ» [91, с. 148].

1.3. Функціонування онімної лексики з національно-культурною семантикою

Власна назва має лексичний фон, який акумулює в собі групову емоційно насичену інформацію. Тому національно-культурний компонент властивий ономастичній лексиці більшою мірою порівняно з апелятивами. Такий компонент лексики відображає національно-мовну картину світу окремої нації, характеризує особливості її економіки, культури, побуту, географічного положення тощо. Поле, яке формує національно-культурна семантика навколо власного імені, дозволяє більш точно сприймати сам онім, співвідносити його з мовною підсистемою. Важливим складником цього поля є емоційний компонент. Завдяки емоційній оцінці предмета групою людей слово набуває нового асоціативно-метафоричного значення.

Система образів, які закріплені за власними назвами, є своєрідною нішею для кумуляції світосприйняття і пов'язана з матеріальною, соціальною або духовною культурою певної мовної спільності, і тому може слугувати досвідом про її національно-культурний досвід і традиції.

Національно-культурна семантика, аналогічно до мовної, формується на основі певних характеристик денотата: його зовнішніх ознак, походження, а

також співвідношення з іншими об'єктами дійсності. У науковій літературі уведено до обігу кілька синонімічних назв таких одиниць: безеквівалентні слова (О. Тупиця, Л. Зімакова), реалії (Ю. Ткаченко, В. Ражина), етнокультурно марковані слова, мовні знаки культури (С. Єрмоленко), соціально-культурний фон (О. Ахманова, І. Гюббенет), фонова лексика (В. Виноградов, В. Фурманова), лінгвокультурема (В. Воробйов, В. Маслов). Так, на думку О. Тупиці, національно маркована лексика – це безеквівалентна лексика, частково безеквівалентні одиниці (фонова лексика, конотативні слова), екзотизми, варваризми [98, с. 251].

Класифікацію лексики з національно-культурною семантикою розробили основоположники лінгвокраїнознавчого підходу до вивчення мови Є. Верещагін та В. Костомаров, які виокремили такі базові групи лексики:

1. Безеквівалентна – лексика, план змісту якої неможливо зіставити з будь-яким іншомовним поняттям (називає поняття, специфічні для певної культури, для яких немає точного відповідника в іншій мові. Розуміння таких лексем пов'язане зі з'ясуванням тієї змістової інформації, яка стосується цих лексичних одиниць і на рівні лексичного поняття, і на рівні лексичного фону).

2. Конотативна – емоційно-естетичні асоціації мовної одиниці.

3. Фонова – лексика, яка містить у собі знання, потенційно присутні у свідомості людини і тієї спільноти, куди вона належить.

Якщо безеквівалентна лексика є продуктом кумулятивної функції мови, слугуючи сполучною ланкою між поколіннями, то конотативна – вказує на відмінні властивості названих предметів і об'єктів.

Фонова лексика накладає відбиток на основне значення і пов'язана із семантичними і стилістичними відтінками, оскільки фонові знання, що транслюються засобом такої лексики, використовуються не тільки для створення образності художнього твору, також становлять основу літературних аналогій, підтексту, локального колориту, а також історичного контексту тексту. Слід зауважити, що художній текст визначає зміст фонових знань, проте вони не завжди перебувають у прямій залежності від нього (більшість персонажів передають ідеї, погляди, думки автора також, тому без знання

світобачення письменника твір не може бути повною мірою зрозумілим і сприйнятим).

Більш чітко сприймати проблематику історичного твору допоможуть відомості про історичну епоху, про час, коли його було створено.

У дослідженні нас цікавить вивчення конотативної та фонові лексик як засобів передачі національно-культурної семантики.

1.3.1. Подієво-семантична й аксіологічна доміанти фонових знань історичного художнього тексту. Під час вивчення ономастики на основі її лінгвокультурологічних і прагматичних характеристик можна дійти до висновку, що ономастика є частиною фонові лексик. Адже відомо, що вдала міжкультурна і міжмовна комунікація не може відбутися без засвоєння національно-культурних особливостей народу-носія мови. Лише знання національної фонові інформації дозволить вдало освоїти культуру народу, а через неї – мову.

Першими дослідниками, які довели об'єктивність існування фонових знань були Є. Верещагін [18, с. 15] та В. Костомаров [52, с. 173]. Вони увели до наукового обігу таке поняття, як накопичувальний елемент у семантиці слова, згідно з яким лексеми зберігають у собі знання суспільної дійсності, які були акумульовані людиною завдяки суспільному досвіду. Науковці виокремлюють чотири групи фонових знань, відомі усім членам національної спільності. До першої групи належать загальнолюдські поняття, тобто лексеми, які є універсальними у спілкуванні. Другу групу складають фонові знання про специфічні поняття, властиві усім членам групи певної етнічної та мовної спільності. Третя – знання соціальних груп. Сюди належить і ширша група – народність. До четвертої групи належать регіональні знання, пов'язані з особливостями регіону.

Значна кількість досліджень фонових знань спрямована на їх вивчення в контексті перекладу, оскільки це проблемне питання стосується взаємозаміни фонових знань різних культур, а також адекватної їх інтерпретації

(О. Старцева [90], В. Комісаров [50], И. Алексеев [3], Л. Димитренко [23]). Власна назва як носій фонової інформації розглядається у працях Н. Бубнової [14], М. Шехтмана [105], де власна назва розглядається як «культурний знак», оскільки в ній зберігається інформація про історію країни, ментальність народу та його релігію.

Фонова інформація – це соціокультурні відомості, характерні для певної нації або національності, які засвоєнні більшою частиною її представників і відображені в мові цієї нації. Зміст фонової інформації охоплює історичні факти і факти державного устрою певної національності, особливості географічного середовища, предмети матеріальної й духовної культури, етнографічні та фольклорні поняття. Фонові знання є явищем не лише історичним, але і динамічним, що дозволяє їх поділяти на актуальні й історичні, короткочасні й довгочасні. До останніх належать міфологічні й релігійні лексеми, актуальність яких не змінюється століттями.

Однією з основних ознак фонових знань є їх імпліцитність, тобто прихованість смислу. Імпліцитна інформація не має власного формального вираження, і її зміст, відповідно, не існує у конкретному словесному утіленні, але для реципієнта ця інформація стає зрозумілою, адже він може вичленувати прихований сенс за допомогою фонових знань. Імпліцитність перебуває в тісному взаємозв'язку з асоціативністю. Згідно з Енциклопедичним філософським словником, асоціативність має психофізіологічну основу – умовний рефлекс, який забезпечує при появі одного з елементів асоціативної пари обов'язкову актуалізацію іншого [26, с. 53]. Під час застосування і сприймання лексичної одиниці у свідомості автора і реципієнта тексту з усієї сукупності асоціативних елементів виокремлюються найзначніші у життєдіяльності певного суспільства і конкретної мовної особистості. Власні назви також мають асоціативні зв'язки, здатні формувати підтекст, на їх застосування впливає комунікативна ситуація, тобто контекст. Це обумовлено тим, що в них закодований культурний, ідеологічний та емоційно-оцінний підтекст. Однорідність утворення асоціацій на певну лексему в усіх членів

колективу говорить про таку ознаку фонових знань, як сталість. Також фонові інформація визначає приналежність людини до конкретної національної спільноти.

Щодо створення класифікації фонові лексики, то Є. Верещагін вважає, що здійснення такої операції неможливе, оскільки більшість слів у словнику відрізняються своїм лексичним фоном від найближчого іншомовного відповідника, тому складання лексичних списків на основі мови максимально утруднене. Розгортаючи думку, науковець апелює до того, що адекватний переклад має враховувати когнітивний (зміст поняття) й образний складник (передбачає поліваріантний лінгвістичний відповідник зі збереженням метафоричного перенесення).

Із фоновими знаннями пов'язуємо поняття вертикального контексту, який, на відміну від фонові інформації, є вужчим поняттям, оскільки акумулює у собі історико-філологічний контекст, й інформацію, яка пов'язана з ним: предметна, ситуативна. Беззаперечно, ця інформація має герменетичною основою позатекстову інформацію (культурою народу і загальнокультурною), але вона перебуває на периферії семантичних полів, тоді як фонові знання поєднують ту інформацію, яка існує у свідомості певного носія мови. Процес декодування вертикального контексту відбувається за допомогою встановлення асоціативних зв'язків між власною назвою й культурно-історичним досвідом людини, тобто фоновими знаннями. В. Виноградов виокремлює такі категорії вертикального контексту: символи, алюзії, реалії, ідіоматика й цитати [25, с. 811]. До того ж, мовознавець додає, що такий контекст безпосередньо залежить від волі і прагнень мовця, який може сформувати текст у такий спосіб, щоб у ньому містилася додаткова інформація, яка спонукатиме до активізації додаткових мислетворчих процесів.

Власна назва акумулює у своєму змісті значний обсяг історико-культурологічної інформації, унаслідок чого є однією із базових одиниць у складі фонових знань культурного населення, що забезпечує зв'язок поколінь усередині етнокультурної спільноти. Власні назви виконують кумулятивну

функцію накопичення, зберігання і трансляції знань від покоління до покоління. Конкретизуючи наведене твердження, Г. Томахін відзначає: «Ономастична лексика має високу національно-культурну маркованість. Будь-який топонім та антропонім у царині мови й культури сприймають на основі певних асоціацій, створених на ознаках позначуваного ними об'єкта. Тому під час вивчення лексики необхідно враховувати не лише усі значення слова, які зареєстровані у словниках, але і його асоціації у фонових знаннях народу-носія» [97, с. 115].

Здатність власних назв набувати додаткові значення, конотації, накопичувати асоціативно-образні й емоційні елементи впливає на їх використання і функціональну значущість.

Фонові знання характеризуються подієво-семантичними й аксіологічними домінантами. Їх особливість полягає в тому, що вони відображають не мовну семантику, яка зберігається в лексичній одиниці, а екстралінгвістичну. Тобто позамовну, яка формується за її межами. На підтвердження цього Є. Верещагін і В. Костомаров підкреслюють, що «засвоєння цієї інформації, яка походить від національної культури, неможливе шляхом презентації лише мовних одиниць, оскільки неодмінним буде ознайомлення з самою національною культурою й подальше засвоєння її цінностей, інтеріоризація» [18, с. 43].

Аксіологічна домінанта визначає здатність фонових знань відображати ціннісні орієнтації народу-носія мови. За Енциклопедичним філософським словником, аксіологія – учення про цінності, філософська теорія цінностей, що з'ясовує якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси і бажання людей [26, с. 14]. Фонові знання є акумульованою системою цінностей. Кожна національність пропагує ті цінності, які збігаються з її світоглядними позиціями. До таких цінностей належить: вітальна (основна цінність – життя), соціальна (сім'я, соціум), політична (права, закони), моральна (віра в добро, честь), релігійна (Бог, Святе Письмо).

Система ціннісних орієнтацій досить гнучка, вона змінюється не лише під впливом соціальних чинників, але й індивідуальних особливостей особистості.

Основою для формування аксіологічної домінанти виступає подієво-семантична, яка допомагає осмислити не лише сучасні реалії і їх зв'язок із загальнокультурними тенденціями, але і сукупність позачасових колізій, накладених на відповідний національно-історичний матеріал. Завдяки подієво-семантичній домінанті лінгвальний світ існує не як скам'янілий образ, а як упорядкована сукупність подій. Функціонування подієво-семантичної домінанти в денотативному плані фонових знань можливе завдяки когнітивним процесам, які виявляються у сприйманні й переробленні інформації.

1.3.2. Структура і чинники формування конотонімного простору.

Вагоме місце серед структурних одиниць онімного простору займає поняття конотонім. Це узагальнений міфологізований образ предмета, що склався у свідомості нації. Вдале визначення конотоніму подає Г. Лукаш: конотонім – це онім, у результаті асоціативно-образного мислення збагачений новим знанням, передумовами сприйняття якого стають раніше отримані чуттєві образи, інтелектуальний рівень й особисте розуміння його суб'єктом [61, с. 262].

Явище конотації ґрунтовно було досліджено науковцями В. Телією, В. Говердовським, які подали теоретичну основу цього процесу, але постає необхідність вивчення ономастичної конотації. Уперше проблема конотативної онімії стала предметом уваги мовознавця Є. Отіна, який у своїх працях продемонстрував можливості такого виду онімів. Його доробок складає понад тридцять праць, серед яких «Словарь коннотативных собственных имен». До структурно-семантичного аналізу конотації також долучились О. Тараненко, П. Флоренський, О. Бикова, В. Ніконов. Лінгвістичні аспекти конотонімів висвітлено у працях О. Карпенко та Г. Лукаш. Тенденції конотативних нашарувань, детерміновані як лінгвістичними, так і екстралінгвістичними чинниками, визначає О. Тараненко.

В основі створення конотонімів лежить здатність онімів до трансформації. Семантичні процеси, які відбуваються в межах власної назви, створюють умови для вторинної номінації. Вона відбувається тоді, коли

виникає можливість виходу за межі часу і простору. Нова семантика ототожнюється з уже відомою, але в іншому метафоричному значенні. У такий спосіб власна назва перебудовується: нашаровує на базис уявлення людей про світ, що відбивається у новій семантиці. Онім зберігає за собою статус власної назви, але переходить до іншого онімного розряду – розряду конотонімів. Мовний статус конотонімів досить чітко визначається, оскільки в конотонімному полі простежується як структурованість, наявність основних принципів і дія як загальних онімних закономірностей, так і власне конотонімних. Це говорить про те, що конотонім як лінгвістична універсалія має свою систему.

Зокрема, О. Мельничук убачає в системі: «сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів» [68, с. 23]. О. Суперанська подає визначення системи на прикладі топонімів і розглядає її з функціональної точки зору: «система – це своєрідний механізм, який змінює топонімічний матеріал (незалежно від походження конкретних топонімів) відповідно до певних принципів, і відкидає той матеріал, який не відповідає їм» [93, с. 51]. Ряд науковців (О. Суперанська, Н. Подольська, Д. Бучко, Н. Ткачова) переважно використовують замість терміна онімійна система визначення онімного простору. Визначення цього терміна подається у Словнику української ономастичної термінології: «сукупність власних назв усіх класів, уживаних у мові певного народу, конкретний історичний період для називання реальних, гіпотетичних і фантастичних об'єктів» [88, с. 136]. С. Денисова подає такі ознаки системності: 1) дискретність, або членування; 2) структурність; 3) цілісність – єдність функціонування структурних елементів [21, с. 8].

Отже, у системі значень власних назв важливу роль відіграє не лише власне лінгвістичний, але й лінгвокультурологічний чинник, що дозволяє екстраполювати культурно-історичні знання на рівні ментальної кореляції.

Функціонування конотонімів як лексики з національно-культурною семантикою відбувається згідно з певною структурою.

Ми апелюємо до думки Г. Лукаш, яка розглядає національно-культурний компонент лексики на основі польової моделі. У її основі лежить розподілення семантики лексеми на денотативний і конотативний плани. Денотативна сема виконує функцію об'єктивного називання предмета, у той час як конотативна сема суб'єктивізує сприйняту інформацію. Обидва структурні компоненти лексеми: денотат (Д1, Д2, Д3...) і конотат (К1, К2, К3...) мають між собою активні мотивовані зв'язки.

Проаналізувавши мовний матеріал, класифікувавши його за обґрунтованими вище критеріями, ми позиціонуємо доповнення наведеної схеми. Уважаємо, що в основі зв'язків між денотативним і конотативним компонентами лежать психічні процеси, які є двосторонніми і можуть відбуватися між різними структурними компонентами.

Денотативний план лексеми складається з архісеми – основне значення (Д1), тобто поняттєве ядро лексеми, і диференційних сем, які вказують на видові ознаки (Д2, Д3, Д4). У кожному зі структурних компонентів денотативної семи відбувається процес конотації, тобто нашарування додаткового значення. Цей процес має психічну основу (Табл. 1.1.): після завершення першого етапу, а саме конструювання денотативної семи відбувається сприймання дійсності, пов'язаної з цією семою. Наступним етапом є осмислення й оцінювання інформації відповідно до дійсності; конструювання конотативного шару і відображення осмисленої і емоційно насиченої дійсності реципієнтом.

Структуру денотативного плану можна представити у вигляді рівнів. Перший рівень – архісема, базис лексеми (Д1), усі подальші рівні, визначають видову приналежність денотата, тобто конкретизують семні ознаки, такі як стать, приналежність до певного класу онімів (топоніми, антропоніми, гідроніми тощо), історичні факти, пов'язані із лексемою, інформація про причини подій. Усі ці конкретизуючі елементи позначаються відповідно: Д2, Д3, Д4 (Див. Табл. 1.1.).

Семантична структура лексики з національно-культурною семантикою

Д1 -> психічні процеси -> К1

Д2 -> психічні процеси -> К2

Д3 -> психічні процеси -> К3

Д4 -> психічні процеси -> К4

Структура конотативного плану є відображенням за допомогою асоціацій денотативного плану, відповідно К1, К2, К3.

Денотат і конотат змінюються залежно від соціального середовища, умов проживання народу-носія мови. Нестійкими є і межі між ними. Периферичні значення впливають на перебудову семемної структури. Це можна довести на прикладі міфоніма *Атлант*. У грецькій міфології цим іменем називали титана, брата Прометея. Периферійною семою виступає лексема з метафоричним перенесенням за суміжністю. У медичній термінології *Атлантом* називають верхній шийний хребець. Фактично спостерігаємо процес деонімізації, коли конотативна семантика переміщується з додаткового в денотативний (основний) план й у такий спосіб формує нову сему.

Аналогічні приклади можна навести і в українській культурі. Денотативне значення антропоніму *Роксолана* виступає у ролі жіночого імені. Це ім'я наложниці, а потім – дружини султана Османської імперії Сулеймана I Пишного. Додаткове значення, що перейшло в денотат – символ трагічної долі бранки. Процес метафоризації відбувається і в топонімах на позначення українських історичних міст, наприклад, *Бабин Яр* – урочище на околиці міста Києва, в якому під час Другої світової війни відбувалися масові розстріли євреїв. Додаткове значення, пов'язане з цим фактом під впливом психічних процесів, які відбуваються у свідомості українців, змістилося в напрямку основного значення. Аналогічний процес спостерігаємо на прикладах топонімів *Крути, Берестечко, Сибір, Соловки, Чорнобиль*. Оними на позначення гір також мають властивість убирати в себе семантику загальної назви. На ґрунті сучасної української культури розвинувся конотонім *Говерла*, що реалізує семантику «гордість України, найвища точка».

Важливу роль в аналізі системної організації конотонімів відіграє теорія архетипів швейцарського психіатра К. Юнга. Згідно з аналітичною психологією, архетип – це концентрація уявлень про людину і навколишній світ, на які не впливає рівень існуючих знань людства сьогодні. Архетип є структурною одиницею колективного несвідомого, яке виступає базисом для розвитку психічних процесів. Він дозволяє людині в архетипічних ситуаціях діяти типово, відповідно до внутрішніх схем, закладених у несвідомому. На основі цього Г. Лукаш говорить про архетип конотоніма. Він визначає його як «первісну значеннєву форму для утворення конотоніма, яка сформувалась у найдавніші часи і визначає структуру моральної, естетичної і пізнавальної діяльності носія мови» [62, с. 75].

Значна частина праць дослідників присвячена визначенню і аналізу класифікацій конотонімів. До цього питання зверталися Є. Отін, О. Петрова, Г. Лукаш, В. Гак. У своїй роботі ми беремо за основу класифікацію Є. Отіна. Ознаки, які покладені в основу його типології, можна визначити так: 1) ступінь поширення; 2) за референтною основою; 3) природність / винятковість; 4) за

характером смислової структури; 5) за діахронною ознакою [76, с. 110]. Межі нашого дослідження актуальною є класифікація за ступенем поширення. Згідно з нею, мовознавець виокремлює узуальні (широковживані) й okazіональні (рідкісні) конотоніми. Група узуальних конотонімів містить у собі інтралінгвальні конотоніми, тобто такі, що функціонують у межах однієї мови, та інтерлінгвальні – ті, що побутують у різних культурах світу [76, с. 57]. До останніх зараховують (залежно від референтної основи) узуальні конотативні топоніми: *Ніагара* «великий потік води», антропоніми *Клеопатра* «спокусниця», міфотопоніми *Атлантида* «загублений світ» тощо.

Широко представлені й інтралінгвальні конотоніми. Серед них узуальні конотативні антропоніми (на прикладі української культури) *Стецько* «дурник», *Галя* «проста українка», *Солоха* «неуважна, забудькувата», топоніми *Чорнобиль* «техногенна катастрофа», *Бабин Яр* «символ масового знищення людей».

Okazіональні (рідкісні) конотоніми виділяються на основі референтної основи. До них Є. Отін відносить конотоніми, що застосовувалися у творах художньої літератури: *Менделєєв* «хімік» (М. Горький), *Медуза* «безжалісна жінка» (В. Крижанівська) тощо. Така класифікація надає змогу враховувати при вивченні процесу конотомізації не лише внутрішньомовні фактори, але і міжкультурні взаємозв'язки.

Також ґрунтовною вважається класифікація О. Петрової, яка спирається на виокремлення референтної основи (конотативні антропоніми, топоніми, зооніми, міфоантропоніми, міфотопоніми, міфозооніми, хрононіми, міфохрононіми, хрематоніми, артїоніми) [77, с. 498]. Є. Отін обстоює схожу класифікацію, однак до цього переліку додає конотативні біблїоніми, літературні антропоніми, літературні топоніми, літературні зооніми тощо, виходячи з особливостей їх функціонального навантаження [76, с. 57–58].

У типології конотонімів існує велика кількість класифікацій, які ґрунтуються на різних характеристиках. Їх завдання – різнобічно розкрити сутність явища конотонімії. Кожна з класифікацій має наукову значущість і

відрізняється способом інтерпретації дійсності. Серед основних типологічних параметрів для вирізнення конотонімів виокремлюють за: широтою поширення; ступенем абстрагованості значення; динамікою функціонування; характером номінації; логічним зв'язком з поняттям (оніми з культурною, історичною, соціально-політичною конотацією). Однак закономірною є і наявність подібностей у класифікаціях. Так, ряд науковців застосовують як один із головних параметрів класифікації референтну основу. Це пояснюється співзалежністю конотонімів з усіма видами власних назв, адже будь-яка власна назва може нашаровувати додаткове нове значення. На метафоричне значення впливає історико-культурна дійсність. Соціальні, географічні умови варіюються в різних країнах, тому у процесі генези власних назв можна говорити про історико-культурну унікальність.

1.3. Ідіостилістичний аспект інтерпретації власних назв

Декодування художнього тексту як системи спрямована на співвідношення *текст (ідіостиль) – інтерпретація*, відповідно, доцільним є поєднання власне текстового й когнітивного аналізу, оскільки він уможливорює виявлення потенціалу аналізованих мовних одиниць, іманентно закладеного художнього значення на рівні інтертекстуальності.

У межах художнього тексту ідеться про ідіостилістичне потрактування мовних одиниць, пов'язане насамперед з естетичною функцією, що «сприяє виділенню того конкретного тлумачення, яке встановлюється щодо тексту на основі аналізу психології і особливостей мислення адресанта, на основі аналізу психології і особливостей мислення та сприйняття адресата» [72, с. 5].

Загалом, ідіостиль – це сукупність індивідуальних для певного автора способів і механізмів творення художнього простору. У вузькому значенні – це система мовностилістичних засобів, якими послуговується автор під час написання своїх творів. Такої думки дотримуються такі науковці, як: М. Бахтін,

В. Виноградов, В. Григор'єв, Б. Ейхенбаум, В. Жирмунський, А. Жовківський, Ю. Караулов, Ю. Тинянов, Р. Якобсон та інш. [101, с. 283].

У Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів поняття «ідіостиль» витлумачено як «індивідуальний стиль, в якому виразні, марковані засоби мови утворюють певну систему» [28, с. 54].

Власні імена становлять невід'ємний компонент структури та вагому частину художнього твору. Тому оними слугують матеріалом для інтерпретації ідіостилю письменника. Мистецькі твори є предметом відображення творчої особистості письменника. Найкраще це відображає ономастична лексика, яка за своєю природою зумовлена тематикою творів та способом осмислення світу майстром слова. Головним завданням письменника є відображення нерозривності віків, адже перш за все він має на меті показати, що велика культурна спадщина, яка є надбанням народу, впливає на наші смаки, формує в нас почуття краси і величі.

У рамках розглядуваної проблематики ми послуговувалися лінгвостилістичним доробком С. Єрмоленко, яка обстоює позицію осмислення словесної організації художнього тексту через пізнання індивідуальної мовної картини світу письменника [28, с. 332–333].

Матеріал поетичної мови дозволяє дослідити функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії. Прикладом може слугувати наукова праця Л. Белея, який, працюючи над систематизацією власних особових назв, виходив із позиції про те, що специфічні ознаки літературно-художніх антропонімів й особливе місце літературно-художньої антропонімії в національній антропосистемі унеможлиблюють механічне перенесення класифікацій реальних антропонімів на одиниці літературно-художньої антропонімії [6, с. 5].

У такий спосіб можемо говорити про перевагу функціонально-стилістичного підходу щодо систематизації й подальшого лінгвістичного аналізу художніх антропонімів, максимальне урахування екстралінгвальної (історико-культурологічної) зумовленості власних особових назв. Тому цілком

виправданим є застосування прийому культурно-історичної інтерпретації в аналізі власних назв, з'ясуванні стильових характеристик власних назв у системі літературно-художнього ономастикону.

Художнє мовлення своєрідно інтерпретує онімний простір, як правило, в тісному взаємозв'язку з культурою й історією. Значеннєві відтінки дозволяють винюансовувати тематичні асоціації, пов'язані як з історичним контекстом розвитку народу загалом, певними історичними подіями й персоналіями – зокрема.

Якщо йдеться про художній онімний простір, то стилістичний ресурс онімів доцільно розглядати з урахуванням історичної мотивації таких лінгвоодиниць, які розглядаються в тісному взаємозв'язку історії, культури й мовної системи. Власні назви є культурно мотивними, оскільки формуються в умовах певної етнічної групи, відповідно аналіз внутрішньої форми оніма дозволяє виявити рівні фонових знань. Вплив соціальних, економічних, політичних чинників на формування власної назви, оскільки найменування відображає концептуальний досвід людини, вказує на рівні сформованості мовної картини світу.

Онімний простір художнього твору: а) це завершена, але не замкнута система; б) характеризується фрагментарністю відтворення об'єктів художнього твору; в) поліфункціональність; одна з основних функцій – характеристична; г) формується відповідно до художніх завдань твору.

Онімний простір є структурною єдністю ієрархічно підпорядкованих одиниць, які залежать від ідіостилю, жанру та функцій художнього твору. Центральною частиною системи онімного простору є *антропонімія*, наступний пласт утворює *топонімія*, інші ж розряди онімів становлять фонову його частину [102, с. 6–7]. Історико-культурологічний підхід більш глибоко розкриває низку закономірностей номінації *топонімів*, закономірностей, які детермінували їх функціонування як сигніфікативних номінацій, конотативних лінгвокультурем, лінгвокультурем-реалій, символічних лінгвокультурем. Фонові знання інтерпретують закодовану етнокультурну й соціокультурну

інформацію, оскільки онімна система фіксує, зберігає й відображає побутову картину дійсності.

Лінгвістичний аналіз художніх онімів передбачає виявлення таких характеристик [91, с. 148]: 1) денотати їх конструюються на основі досвіду художника, письменника, музиканта, але не обов'язково існують у дійсності; 2) вони створюються за моделями імен реальних або нереальних предметів із урахуванням їх належності до певного ономастичного поля.

Автор художнього твору намагається не просто назвати того чи того героя або предмет, а й приписати йому ті якості, які склалися в людській свідомості. Тож у художньому творі існує взаємозв'язок між онімом та об'єктом, який він називає, і вони перебувають у відношеннях взаємовідображення.

Оніми є семантично важливою структурною одиницею тексту, їх головне завдання – вплинути на свідомість людини, активувати раніше набуті знання й у такий спосіб допомогти проінтерпретувати художній текст і підтекст. Письменник має право вибору найменувань персонажів, географічних назв тощо, але це найменування не повинно відходити від чинних норм ономастики.

Потенціал, який існує у власній назві допомагає актуалізувати різного роду інформацію (релігійну, культурну, філософську, міфологічну), активізує глибинні процеси мислення, осмислення і асоціювання [7, с. 36]. У цій площині йдеться про когнітивний аспект аналізу онімів, що передбачає розгляд питання концептуалізації й категоризації картини дійсності. За спостереженнями О. Карпенко [43, с. 68], у межах когнітивної ономастики функціонування власних назв розглядають як різновид пізнавальної діяльності людини, об'єкт ментального лексикону у структурі людської свідомості.

Отже, здійснюючи онімний когнітивний аналіз онімів у художньому мовленні, маємо насамперед описати й систематизувати концептуальну картину й когнітивні механізми, які впливають на її формування, описати потенційно можливе використання власних імен: 1) функціонування власних назв у ментальному лексиконі; 2) форми та функції онімних понять; 3) способи

організації (суто парадигматичної) онімних понять в онімні фрейми на основі уніфікованих конструкцій знань про їх зв'язки з позамовними носіями [37, с. 8].

Стильовий потенціал онімів пов'язаний із визначенням функцій власних назв. Онімні одиниці можуть входити до складу різних стилістичних тропів і фігур. Із позиції лінгвокультурології ідеться про конотативний значеннєвий ракурс, символічність та етнокультурну знаковість найменувань, а також емоційно-експресивні характеристики.

Дослідження стильового потенціалу онімів уможлиблює ґрунтовний аналіз мовної картини світу письменника, у якій об'єктивуються факти мови як витвору людської природи, національної мови як колективного витвору духу народу, індивідуального мовлення як втілення в слові суб'єктивного осмислення буття.

З'ясування функціонально-стилістичних особливостей онімів дозволяє розкрити специфіку співвідношення мови і культури, спрямовану, зокрема, на розкриття статусу художньої мови як особливої форми вираження культури.

Висновки до першого розділу

Основною ознакою онімів є їх унікальність, оскільки вони вказують на індивідуальну особливість об'єкта, предмета, індивідуалізуючи й ідентифікуючи його з-поміж ряду подібних. Окрім того, розглядаючи оніми з функціонального аспекту, можна виокремити такі функції власних назв: *номінативну, соціальну, емоційну, акумулятивну, вказівну, експресивну, естетичну і стилістичну.*

В основі семемної структури власних назв лежить денотативне значення, яке може змінюватися під впливом периферійних значень. Тому онім як «значеннєво сконденсоване слово», здатне виступати у складі різноманітних образних структур і може відповідно до контексту метафоризуватися й символізуватися. На цей процес впливає національно-культурна семантика, яка

відображає національно-мовну картину світу окремої нації, характеризує особливості її економіки, культури, побуту, географічного положення і т. ін.

На основі цього факту науковці виділяють лексику з національно-культурною семантикою, яка аналогічно до мовної, формується на основі певних характеристик денотата: його зовнішніх ознак, походження, а також співвідношення з іншими об'єктами дійсності. Виділяють три основні групи такої лексики: безеквівалентна, конотативна та фонова. Різниця між ними криється у відмінностях внутрішніх полів. Якщо фонова лексика містить у собі потенційно відому інформацію у свідомості реципієнта, то конотативна лексика оперує поняттям асоціації, у той час як безеквівалентна лексика містить у собі сталу семантику, відповідників якої немає в інших мовах.

У нашому дослідженні ми вивчаємо конотативну лексику як предмет дослідження когнітивної ономастики, тому для нас важливим є питання нашарування додаткових значень на денотат. Нами було доповнено теоретичний матеріал науковців і сформовано на основі цього схему процесу розвитку лексеми з національно-культурною семантикою, де акцентовано увагу на психологічних процесах, що є важливою частиною словотворчих операцій.

РОЗДІЛ 2

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ОНІМНОГО ПРОСТОРУ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО «СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО»

2.1. Лексичний фон антропонімікону в художньому мовленні історичного роману

Підґрунтям вивчення історичних текстів є необхідність урахування фонових знань, серед яких чільне місце займають антропоніми, як носії мови та культури. Вони відіграють важливу роль у системі мови, допомагають виявляти національно-культурні особливості певної нації. У структурі будь-якого антропоніма співіснують різні компоненти: історичний, лінгвопсихологічний, лінгвокультурологічний, прагматичний. У розглядуваному контексті нам імпонує думка Р. Якобсона, який свого часу говорив про вивчення мови не лише «у себе» і «для себе», але і як частину суспільства, оскільки будь-яка онімна одиниця зберігає у своїй матриці національно важливу інформацію.

Лінгвіст А. Суперанська правомірно стверджує: «Внесення до антропонімної системи лексем, які відображають різні напрями матеріальної та духовної культури, природу самої людини і наколишніх місць, – постійно діючий чинник. Але використання цих лексем у різних умовах і в різні епохи є своєрідним» [93, с. 17–18].

У художньому тексті антропоніми застосовуються задля вираження авторської позиції, що складає один із компонентів структурно-текстових параметрів образу автора. Вони надають змогу образно відтворити розмаїття людських характерів, учинків героїв, передавати авторське ставлення до них. Семантичне наповнення антропонімів не лише виражають текстову та підтекстову інформацію, а й розкривають життєву позицію самого письменника, вказують на індивідуальні особливості його художнього

мислення, що виражає позитивне ставлення письменника до людини, щире захоплення безмежністю та багатогранністю української душі.

А. Суперанська зараховує до антропонімів: особові імені, патроніми (ім'я, по батькові), прізвища, родові імена, прізвиська і псевдоніми (індивідуальні та групові), криптоніми (ім'я, вигадане з метою приховати справжнє ім'я автора) [92, с. 117].

Функції антропонімів – імен і прізвищ – у романі різні, і, отже, неоднакова їх роль у самій структурі тексту, у розкритті авторського задуму. Основною виступає *номінативна функція*, тобто називання персонажів. М. Вінграновський рівноправно застосовував імена не лише реальних історичних осіб (Северин Наливайко, хан Газі-Гірей), але і вигаданих персонажів (Яків Шийка, Семен Оливка, Петро Жбур, Галя, Докія, Оксана). Підбір цих імен відповідає *функції створення і підтримки ілюзії реальності*. Застосування загальноприйнятих імен дозволяє сприймати уявний світ як реальний. Окрім того, ця функція пов'язана із *соціально-історичною та акумулятивною функціями*, адже вони дозволяють описувати життя певного соціального прошарку у певний часовий проміжок.

Функція виділення і групування персонажів дозволяє виявити групи представників верств тогочасного українського суспільства; етнічні групи, з якими українці перебували у воєнному протистоянні або політичних взаємозв'язках. У такий спосіб у тканину твору вплетені такі групи: 1) повсталі козаки (*Северин Наливайко, Яків Шийка, Петро Жбур, Сашко Шостак, Семен Оливка, Тимош, Матвій Шаула, Микола Мартинко, євнух Назар*); 2) запорізькі козаки (*Богдан Микошинський, полковник Кремпський, Петро Конашевич* (але під навчання в Острозі належав до реєстрових козаків), *священник Лука, Омелян Горошко*); 3) реєстрові козаки (*Василь Острозький, Дем'ян Наливайко, Павло Свічка, гетьман Григорій Лобода*); 4) селяни (*Галя, Докія, Оксана, Василько*); 5) поляки (*Станіслав Жолкевський, Януш Козловський, Збігнєв Ясельський, Януш Острозький, Буйвіда, Кирик*

Ружинський, капітан Вернер, полковник Лепишень); б) турки (*хан Газі-Гірей, Паша Нуззетогли*); в) араби (*принцеса Хабіджа*); г) китайці (*У Пу*).

Імена повстанців співзвучні з іменами простого народу, що натякає на ідею, за яку вони борються, у той час як прізвища поляків і турків створюють атмосферу ворожості навколо повсталих козаків. Показовими є представники церкви – отець Дем'ян (брат Северина Наливайка) та пастор дон Комулео. Якщо перший повністю відданий вірі, Богу, молиться за припинення кровопролиття, то останній – проклинає Наливайка і готовий його вбити.

Функція характеристики полягає в описі за допомогою антропонімів характеру, зовнішності та інших особливостей персонажа. Вираженням цього є алюзії на інші сфери: *По страті Вишневецького-Байди на палі в Стамбулі запорожці подивилися на себе збоку* (1, с. 162). Байда в розглядуваному випадку виступає прикладкою – різновид означення, який називає ознаку предмета.

Історик О. Кузнецов проводить паралелі між засновником Запорізької Січі Дмитром Вишневецьким і думою про козака Байду, якого підвісили ребром за гак, де той трагічно помер. Існують версії, що султан намагався переманити Байду на османську віру, але той лише висміював ці намагання. Невідомою є достовірність цієї інформації, однак прослідковується приписування народом рис характеру Байди Вишневецькому [55, с. 31].

Функція характеристики тісно пов'язана із *аккумулятивною* функцією, оскільки характеристика об'єкта через антропоніми базується на минулому досвіді носія мови. Реальні історичні імена викликають конкретні асоціації, що закріплені історично за ними: *Хто кого, хто візьме гору – польський гетьман Станіслав Жолкевський чи український – Северин Наливайко?* (1, с. 1). Для поляків антропонім Жолкевський акумулював у собі таку інформацію: «Польський гетьман. Засновник міста Жолква». Антропонім Наливайко для українців означає: «Керівник повстання проти Речі Посполитої».

Герої твору порівнюються з історичними особистостями, з міфологічними і біблійними персонажами, що допомагає автору розкрити

характер свого героя: *Папський нунцій звітував з Кракова до Рима: «Помер князь, що був чесний, як Нума, хоробрий, як Ромул, що був переможцем у 33 битвах, – шкода лишень, що схизматик* (1, с. 55). Нума Помпілій – напівлегендарний правитель Риму (другий), якому належить створення релігійних культів, ремісничих колегій, заборона жертвоприношення. Він отримав статус самого доброго і чесного правителя Давнього Риму. Ромул – один із братів-близнюків, легендарний засновник Риму (назва держави походить від ім'я Ромула).

Антропонімічна система твору має ряд просторово-часових особливостей, які впливають на семантично-подієву тканину твору. Антропоніми локалізують об'єкт поетичного мовлення, надають йому символічного значення.

М. Вінграновський часто використовує імена історичних особистостей для створення історичного фону твору, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними і подіями, які описані у творі: *Вже минули часи її великих князів: Ігоря, Ольги, Святослава, Олега, Володимира і Ярослава. Тепер її [Київську Русь], подріблену, як зерно на круподерці, розхапали удільні князі»* (1, с. 50). Перелік персоналій – великих князів Київської Русі, що зробили з неї могутню державу, слугує художнім протиставленням до тогочасних часів.

Антропоніми також застосовуються як вказівка на часовий проміжок, спосіб вимірювання протяжності дії: *Не випадало таких поголовно невдач і при Самійлі Зборовському аж до Косинського, Лободи й Микошинського* (1, с. 127). Прізвища козацьких ватажків співвідносяться з періодом їх гетьманування, антропоніми починають зберігати у собі часову інформацію і використовуються на її позначення. Окрім того, антропонімам властива метонімічність на основі належності: *Він відчував, що як тільки Северин Наливайко зі своєю тисячею козаків об'єднається з Шаулою і Лободою* (1, с. 253). В основі такої метонімії лежить заміщення назви об'єкта вказівкою на ім'я головного. Прізвище ватажка асоціюється із козаками, які складають козацьке військо. Сама особистість стає персоналією, яка визначає біографічний шлях, гідний наслідування.

Антропонімікон українського історичного роману репрезентує панораму політичного дискурсу, апелює до сакрального ментального поля представників української нації; створює діяхронний вимір української світоглядної громадянської думки.

2.2. Формування історичного простору роману засобами топоніміки

Процес створення історичного роману кардинально відрізняється від створення творів інших жанрів. Однією з його ознак є реальність і точність відображення дійсності. Такі тексти більшою мірою характеризуються науковістю й деталізованістю, фактологічною точністю. Тому опис історичних подій повинен базуватися на чіткому датуванні й номінації реальних географічних об'єктів, на території яких протікають події. Завдяки цьому в канву тексту вплітається чітко зорганізований топонімічний простір. Він являє собою систему чітких координат як на синхронному, так і на діяхронному рівнях, що відбивають історичні події певного періоду, нації, народу, етносу тощо.

За визначенням А. Казанкової, топонімічний простір – це сукупність назв географічних об'єктів, яка зберігає у собі відомості про місцевість, на якій вона локалізована, і є організованою мовною системою [60, с. 27]. Н. Фролова слушно вважає, що поняття «топонімічний простір» і «топонімічна система» взаємозамінні і можуть позначати певним способом організовану сукупність топонімів конкретного етносу на окреслений час розвитку і на визначеній території [88, с. 201].

Найменшою одиницею топонімічного простору є топонім. За визначенням А. Брунова, топонім – це особливий тип штучно створених слів-назв, які функціонують за власною моделлю всередині загальної відносно замкненої системи конвенційних знаків [13, с. 8].

Топонім – це одиниця мови, що має особливу семантику, потужний експресивний потенціал, а також є національно маркованою. Власна назва, за

переконанням Ю. Карпенка, «містить незміряний, величезний обсяг інформації» [41, с. 61]. У мові ця інформація є імпліцитною, тобто неусвідомлюваною, а в художньому тексті вона виявляється експліцитно – відповідно до настанов автора, його задуму. Разом з усіма власними назвами, на думку О. Немировської, топоніми підпорядковуються загальним законам художності контексту, відзначаються експресивністю і стилістичною маркованістю [73, с. 83].

Топоніми з погляду особливостей їх уживання в художньому тексті дослідники характеризують з урахуванням таких ознак: 1) походження (реальні, вигадані, реально-зашифровані); 2) парадигматика (тип оніма – макротопонім чи мікротопонім з подальшим членуванням); 3) синтагматика (роль топоніма в сюжетному розгортанні подій, у долі персонажів); 4) стилістична роль (нейтральні та стилістично забарвлені) [37, с. 8].

Топоніми як компоненти художнього тексту забезпечують насамперед реальність відтворення певних подій, тобто реалізують своє топонімічне значення, окреслюючи при цьому певний простір, у межах якого триває сюжетна лінія, діють головні й другорядні персонажі. Як зазначають дослідники літературно-художньої топоніміки, топоніми локалізують місце дії (Ю. Карпенко, Г. Лукаш, О. Немировська, О. Саврей).

Головна функція топонімів – орієнтувальна. В усі часи система географічних назв була вербальним еквівалентом карти, адже топоніми надають адресату конкретність і достовірність вираження просторової інформації. Вони зберігають у своїй структурі семантику на позначення реальних місць і таким способом створюють реальний фон для розвитку сюжету і композиції твору, локалізують місце дії. Але ця інформація відома лише для носіїв фонових знань. Тому під час вивчення топонімів варто враховувати не лише лінгвістичний фактор, але і культурологічний, соціальний, історичний.

Основною топонімічною одиницею роману «Северин Наливайко» є лексема Україна, представлена такими варіантами: *Русь*, *Русь-Україна*,

Україна-Русь, Київська Русь, Україна Східна, Україна Південна. Подані лексеми зображують топонімний простір, а саме історичний розвиток України, у діахронному зрізі:

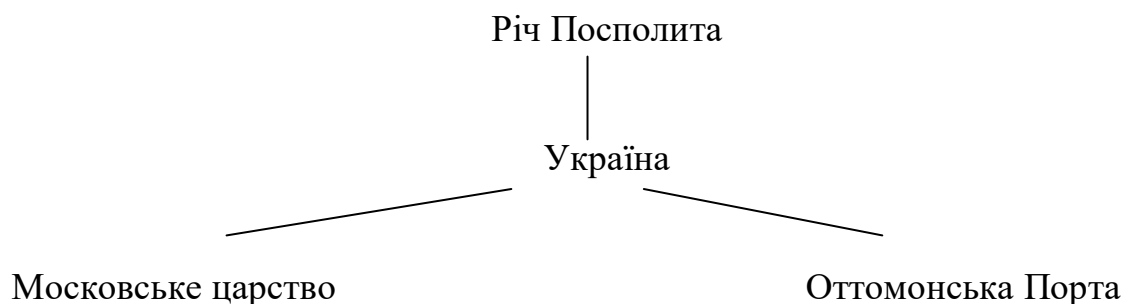
1. Степ – перша назва територій, на яких з часом з’явилася Україна. Цей давній період пов’язаний із проживанням на території сучасної України різних кочових племен. Наприклад, кіммерійців: *Спочатку до нас прийшли кімерійці* (1, с. 97), скіфи: *та не встигли в **Стену** кімерійці й натішитись, як / на запалених конях насунувсь на них невідомий і грізний народ. То були скіфи* (1, с. 97), сармати: *услід за кімерійцями й скіфами пішли на дно **Стену** й сармати* (1, с. 98), роксолани, готи, алани, гуни: *услід за кімерійцями, скіфами, сарматами, аланами й готами пішли на дно **Стену** і гуни* (1, с. 99).

2. Русь – назва, що пов’язана з правлінням князя Ярослава. Вперше ця назва застосувалася у 1187 році у Київському літописі: *Колись наша держава звалася **Русь**, або **Русь-Україна*** (1, с. 133).

3. Київська Русь – зображується у конкретний часовий проміжок, а саме у часи правління князя Данила, 1223 рік: *Одна з найбагатших і найосвіченіших тогочасних країн Європи – **Київська Русь*** (1, с. 135).

4. Україна – назва, яка використовувалася в період козацтва як символ свободи, незалежності: *Зробимо **Україну** вільною* (1, с. 214).

Основна історична подія твору: повстання козаків проти Речі Посполитої під проводом Северина Наливайка. Тому в топонімичному просторі роману за основу береться географічна площина: *Україна – Річ Посполита – Оттоманська Порта – Московське царство:*

Подана схема актуалізується у романі через опозицію «свій – чужий», яка представлена у трьох планах:

1. Соціальний – свій/чужий фіксує приналежність до різних соціальних груп, народів: *А зібралось товариство на Січі за порогами Дніпра з усієї України. Та тікають до них і з Польщі. Буває, просяться з татар і з турків. Є навіть з Італії та Іспанії* (1, с. 231). Ця опозиція є культурною константою, тому закріплює у своїй семантиці найважливіші уявлення про життя й устрій суспільства, які відігравали важливу роль протягом багатьох століть.

2. Етнічний – опозиція свій / чужий рівноправна до опозиції *товариш/ворог*: *Наливайко покинув князя і в той саме час підняв на Україні повстання проти Польщі* (1, с. 247). Вагомий вплив на цю опозицію здійснили постійні війни за територію, намагання мати владу над іншими, змагання за першість. Політичні протистояння, що відбувалися між верхівками влади, впливали на ставлення людей до сусідської країни.

3. Зооморфний – свій / чужий позначає людське / нелюдське: *Дехто з гусарів їхав з перекрученою в сторону Польщі головою* (1, с. 139). Це гіперболізоване, негативне образне утворення, основною функцією якого є максимально зневілювати вплив на свідомість нації.

Окремо варто розглянути опозицію свій/чужий зі значенням «краща доля». Ця опозиція кардинально змінює вектор сприймання України: *Очолюй нас і веди із поганої цієї землі в Піднебесну імперію – у Китай* (1, с. 311). Якщо за попередніми критеріями Україна завжди виступала у значенні «свій», то в наведеному прикладі вона ототожнюється з негативним образом «чужий». Це процес зневіри Северина Наливайка у своїй справі – момент, коли козаки скинули Наливайка з очолюваної влади. Топонім Піднебесна імперія використовується як образ ідеальної країни, вершини розвитку суспільства.

Топонімічна площина: *Україна – Річ Посполита – Крим – Оттоманська Порта* використовується з географічним центром в Україні, як полігоном для боротьби за її землі. Протягом твору в зазначеній площині відбувається процес

взаємодії. Семантика топонімів є гнучкою і виражає різностороннє ставлення до усіх структурних елементів площини.

Топонімна площина з центральним структурним компонентом Україна зображується в діяхронному розвитку, тобто в поетапній взаємодії України з іншими елементами системи. Одним із перших таких елементів є топонім Крим: *Триста років наслися на нас татари, вони залітають до нас із **Криму** ще й досі, а після татар ось уже двісті років як з української шиї звисла ноги Польща* (1, с. 278). Стосунки Україна – Крим зображуються у динаміці: від негативно змальованого образу Криму як работоргівельної країни, символу продажності до семантики на позначення «джерело солі».

Топонім *Річ Посполита* реалізується через лексеми Польща, Литва. Домінуюче лексичне значення поданих лексем у топонімічному просторі роману визначається як «ворог». Розвиток цієї семантики відбувається в діяхронії, тобто протягом кількох століть, що визначається за допомогою топонімів. Боротьба за українські землі розпочалася з часів Київської Русі: *Та Польща, Литва й Угорщина самі вже давно дивилися ласо на Київську Русь* (1, с. 113); точилася також за часів козацтва: *Загинуть і він, і Запорізька Січ, бо перед Польщею, татарами і турками не встоював ще ніхто* (1, с. 171). Такий діяхронний зріз вказує на реальні історичні факти – загарбницьку політику польської влади, що мала руйнівний вплив на українську націю протягом багатьох століть. Подібні семантичні перенесення спостерігаємо на прикладі топоніма Литва, значення якого для української національності корелюється із семантикою ворожості, адже ця країна аналогічно намагалася захопити українські землі, від початку самостійно: *У 1363 році нас прихопила Литва* (1, с. 171), а потім у тандемі із Польщею: *Польща з Литвою наступили на душу: вони стали топтати і ненавидіти нашу віру і мову* (1, с. 172). Надалі топоніми Польща і Литва використовується у значенні узагальненого топоніма Річ Посполита.

Топонім Оттоманська Порта у романі переважно застосовується як фоновий засіб для увиразнення сили Речі Посполитої, ця імперія не бере

безпосередньої участі в боротьбі між Україною, Річчю Посполитою та Кримом: *Річ Посполита* давно, як і тепер, схоплювалася з не менш могутньою *Оттоманською Портою-Туреччиною* (1, с. 132). Вона створює узагальнену семантику сили, могутності.

Як географічно, так і політично Україна в період козацтва опинилася на розпутьті стосовно подальшого політико-ідеологічного й культурного руху в напрямі зазначених країн. Тому закономірною є невизначеність вибору: *Візьмись раптом де вітер, – подумав Петро, – і подми – понесе його, куди вітрові буде завгодно. Подме на Польщу – понесе на Польщу. Подме на море, Туреччину або ж на Крим – понесе його і туди: такий табір легкий, м'який і податливий* (1, с. 253).

Важливу роль у формуванні художнього простору відіграють художні засоби, що слугують способом увиразнення топонімної системи твору. Їх функціонал спрямований на утворення додаткового значення, ознаки навколо топоніму. Серед таких художніх засобів можна виокремити: *метафори, порівняння, персоніфікацію, метонімію*.

Основою створення метафори є подібність, перенесення ознак на об'єкт за допомогою певної подібності: *Орда лизнула солодку, як мед, Київську Русь* (1, с. 117) – така метафора говорить про топонім Київська Русь як ласий шматочок для загарбників. Яскрава метафора звучить для характеристики Острога: *самий Острог – новими Волинськими Афінами* (1, с. 176). У розглядуваному контексті простежуємо процес перенесення за основною характеристикою, оскільки Острог, як і Афіни, став визначним культурним, духовним та освітнім центром України. Острозька академія стала одним із першихосвітніх закладів нового типу у Східній Європі.

Процес утворення метонімії базується на перенесенні ознак предмета, об'єкта на інший заподібними властивостями. Вирізняють: 1) метонімія належності: *Шукати союзу зі своїми сусідами: Литвою, Польщею та Угорщиною* (1, с. 96); 2) метонімія дії: *Січ тільки те і робила, що рубалася з татарами* (1, с. 118).

Топонімічні об'єкти персоніфікуються, коли їм надаються ознаки, характеристики живих об'єктів. Це створює ефект безпосереднього реалістичного перебігу дії: «*побили Русь*», «*Литву на собі оженила Польща*».

У досліджуваному творі топонімний простір широко представлений і репрезентує різні семантичні групи за принципами присвоєння назв: 1) топоніми, пов'язані з фізико-географічними особливостями місцевості: *Глиняна Слобода*; 2) топоніми, що вказують на місце розташування об'єктів: *Запоріжжя* – дослівно «за порогами Дніпра»; 3) зоотопоніми: *Гусятин*; 4) топоніми релігійного й культового походження: *Біла Церква*, *Богуслав*; 5) антропоніми, утворені від особистих чоловічих імен і прізвищ: *Староконстянтинів*, *с. Лабунь* – від прізвища пана Івана Лабунського, *Петриковичі*, *Дорошевичі*, *Житковичі*, *Микашевичі*, *Синкевичі*, *Морозовичі*, *Турів* – від ім'я князя Дреговицької землі Тура; 6) етніми, пов'язані з назвами народів: *Трипілля* – поселення трипільської культури; 7) від назви річки: *Пінськ* – від назви річки Піна, *Рокитне* – біля річки Рокита.

Історичний простір досліджуваного роману відтворено як з допомогою географічних об'єктів, який зберігає у собі відомості про місцевість. Експліцитна й імпліцитна інформація, яку екстраполюють топоніми, розкриває не лише фізико-географічні, але й культурно-історичні особливості; створюють фон для розвитку сюжету й композиції твору; дозволяють зобразити топонімний простір у діахронному зрізі; подають алюзію щодо історичних подій, вагомих для подальшого соціально-культурного розвитку країни. Топоніми відтворюють політичну карту України в соціальному, етнічному й культурному аспектах; становлять свого роду історичну пам'ять української нації.

2.3. Гідронімний простір історичного роману

Дослідження онімів досить широко представлено у працях таких мовознавців, як Ю. Карпенко, В. Михайлов, А. Суперанська та інш., але ці роботи спрямовані на аналіз антропонімів. Лише невелика частина робіт присвячена вивченню структурно-семантичних особливостей гідронімів. Особливості функціонування гідронімів у творах письменників стали об'єктом спостережень Г. Бачинської, Т. Врублевської, Ю. Костянко, О. Фонякової. Гідронімний простір роману «Северин Наливайко» М. Вінграновського не був ґрунтовно досліджений, оскільки наявні роботи спрямовані на вивчення загального онімного простору. Це визначає актуальність нашої роботи.

За визначенням С. Єрмоленко, гідронім – це вид топоніма, власна назва будь-якої водойми (як природної, так і штучної) [28, с. 45]. Назви водних об'єктів є відносно сталими і зберігаються протягом століть, тому мають лінгво-історичну цінність. В. Німчук виокремлює такі групи гідронімів: потамоніми (назви річок), лімноніми (назви озер), гелоніми (назви боліт) і пелагоніми (назви морів) [74, с. 35]. Досліджений мовний матеріал репрезентує переважно такі різновиди гідронімів, як потаноміми й лімноніми (дві назви – пелагоніми), відповідно до особливостей географічного простору України.

У романі М. Вінграновського досить широко й метафорично представлений гідронімний простір України. Основний його пласт складають потамоніми (назви річок): *Дністер (145), Дніпро (88), Дунай (22), Буг (15)*. Група пелагонімів представлена *Чорним (19) та Азовським морем (2)*.

Назви водних об'єктів вводяться до канви твору з метою визначення простору, меж історичних подій. Це дозволяє створити гідронімічну карту періоду: *А ми з Конашевичем як зможемо, так і покотимо через Чорний Ташлик на Синюху і Ятрань, вгору Південним Бугом на Гайворон, Брацлав, Немирів і Гнівань* (1, с. 299). Просторові ознаки можна поділити на підгрупи: 1) психологічна відстань: *Та запорожці як углядять, що наливайківці приперли їм таке шкапеня, то стануть плювати на нас через увесь степ від Дніпра до*

Дністра!.. (1, с. 165); 2) розмір земель: *від Азовського моря й Дону до Перекопу і Овечої Води, по долинах, ярах та байраках; до Дінця й річки Святої (її ще називають Самарою), Ворскли, Інгулу та Бугу лежать козацькі землі* (1, с. 23); 3) орієнтир: *на небі саме пробився місяць, – збоку, від Гнилоп'яті* (1, с. 39).

Назви річок і морів також виконують суто номінативну функцію, що допомагає детально схарактеризувати історичний простір: *Об'єднані сили руських князів неподалік від Азовського моря на річці Калці були ущент розбиті* (1, с. 26).

Гідроніми слугують не лише для локалізації місця, але і для характеротворення, конденсації історії і символічної передачі дій героїв.

На відміну від інших творів М. Вінграновського, де автор найчастіше використовує образ Дніпра (на цьому наголошує Г. Бачинська), у романі «Северин Наливайко» частотність цього оніма незначна. Основою гідронімного простору стає ріка *Дністер*, яка вирізняється шляхами уведення в текст. Цей онім репрезентується з кількох рецептивних позицій:

1) персоніфікований образ співучасника дій: *Лупила ця пісня третя, що розібрати її не могли ні Дністер, ні Куріпочка, ні верблюди* (1, с. 13);

2) опоетизовані кордони рідної землі: *Китайці побігли до свого пана. А до Дністра, до тихо біліючої води, до своїх коней погупали козаки* (1, с. 46);

3) локалізація історичних подій: *Тепер вони троє – Жолкевський, Наливайко й Газі-Гірей – зійшлися один проти одного на Дністрі* (1, с. 79);

4) характеротворення: здивування й обурення: *«Пануй над нами! Не хочемо іншого!..» – прокричав, здавалося, і Дністер* (1, с. 81); журба: *У його козаків стали в'ялитись раптом і шиї, і голови, і як спопелястів під ними живий перед цим ще сливовий Дністер* (1, с. 205); бунт: *Дністрова вода летіла під місяцем не тихо і прямо, як то звичайно належить нічній вод, а гналась якимись кривими поштовхами* (1, с. 268).

Мовознавці сходяться на думці, що гідронім *Дніпро* є центральним образом української національної сили. Параметрами є історична значущість,

яка апелює до вагомих для української нації історичних фактів і подій; лінгвокультурологічний, який має послідовну реалізацію в національному художньому й образотворчому мистецтві, національно позначених символах. Кількісно обмежене використання цього гідроніма в романі можна пояснити історичним контекстом. Події роману (а саме повстанський рух під проводом Северина Наливайка проти Речі Посполитої у 1594–1596 роках) відбуваються на території Поділля, Брацлавщини, Волині та Київщини. На цих територіях протікає Дністер – ріка, яка є символом національної ідентичності. Тож у творі Дністер перебирає на себе символіку Дніпра (адже останнього через географічний чинник не може бути у творі).

Конотація гідроніму Дніпро має семантичні та стилістичні особливості. Однією з них є використання ономастичної персоніфікації. Цей потамонім виступає не лише водним об'єктом, але і живою істотою, яка є свідком минулої і майбутньої історії, перемоги козаків над турками: *Обидва з переламаними ногами, вони лежали біля Дніпра під стіною фортеці у кропиві, і паша втішав розбитого хана* (1, с. 246). Ріка Дніпро наділена вираженою емоційністю. Характер Дніпра передається за допомогою дій: *«Дніпро перед ними скинів, затріпотів і розступився»* (1, с. 238). Цей образ увиразнюється використанням фольклорних елементів, при цьому варто сказати про архетип Дніпра, який у колективному несвідомому українців символізує захист: *З татарської сторони, оберігав товариство Дніпро* (1, с. 246).

Окрім цього, художній образ Дніпра базується на фонових знаннях, які визначають історико-культурологічні реалії. Функція фонових знань – виділення або підкреслення інформації, яка відома лише певному народу. За визначенням В. Комісарова, фонові знання – це соціокультурні знання, які є характерними лише для певної нації, засвоєні масою їх представників та відображені в картині світу певної національної спільноти [50, с. 104]. Таким фоновим знанням для українців є дніпрові пороги: *А зібралось товариство на Січі за порогами Дніпра з усієї України* (1, с. 8). Лише нащадки козаків можуть

зрозуміти такий термін і відбудувати у своїй уяві чітко локалізовану історичну подію.

Водні об'єкти відігравали важливу роль у житті козаків, слугуючи не лише способом пересування у просторі, але і захистом від нападників. Удалим вибором місця для Січі вважалося місце, оточене водоймами. Наприклад: *Зі сходу з татарської сторони, оберігав товариство Дніпро. З заходу, від Дикого Поля, під лобатим, з червоної глини, тернистим кряжем, бурчав сам Базавлук-ріка з характером, звивиста і глибока. З півночі та півдня біля нової Січі стояли прісні лимани – Бейкуш, та Журавлинський... А плавні! Плавні навколо такі, що коли в них не заблудиться вуж, то скаже Богу спасибі* (1, с. 241). Так описується положення нової Базавлуцької Січі, територія якої була скрізь оточена ріками і плавнями. Це давало змогу максимально забезпечити безпеку людей, що проживали на Січі. Тому запорожці вважали водні об'єкти своїми захисниками й охоронцями. Деякі з них (наприклад ріка Самара) називали святими: *До Дінця і річки Святої (її ще називають Самарою)* (1, с. 13). Назва річки Свята мотивується тим, що ріка оточена непрохідними лісами й болотами, і в такому місці може знайти укриття будь-який кочівник. Цей топонім можна віднести до неофіційного ономастикону. Причиною його утворення є прагнення місцевих жителів до експресивності, яка характеризується образністю й емоційністю. Це надає змогу кодувати інформацію, яка присутня у структурі власної назви, робити її закритою для іншокультурних осіб.

Гідронімні об'єкти використовувалися як засіб вимірювання просторово-географічного розташування топонімічних об'єктів: *Об'їхати козацькі землі...по усіх диких степах, озерах і ріках праворуч та ліворуч Дніпра: від Азовського моря й Дону до Перекопу і Овечої Води, по долинах, ярах та байраках; до Дінця й ріки Святої (її ще називають Самарою), Ворскли, Інгулу та Бугу лежать козацькі землі* (1, с.13).

Гідронімні об'єкти використовуються в конструкціях на позначення напрямку пересування. Такий спосіб передачі дійсності дозволяє вказувати не

лише на місце пересування, але і на спосіб: *А ми з Конашевичем як зможемо, так і покотимо через Чорний Ташлик на Синюху і Ятрань. Вгору Південним Бугом* (1, с. 291). Козаки для легшого пересування і стратегічного нападу на супротивників досить часто переправлялися через річки на чайках – бойових козацьких кораблях. Це економний та ефективний варіант для ведення боротьби, тому в романі для позначення напрямку руху переважно застосовують гідронімічні об'єкти.

Емоційно-стилістична функція гідронімів виявляється у тому, що вони функціонують у романі, як правило, не ізольовано, а супроводжуються різноманітними зображально-виражальними засобами: епітетами, метафорами, порівняннями.

Художнє порівняння доречно застосовується для характеристики вигляду водних об'єктів: *Береги над Дніпром з нашого боку стрімкі, як чорти!* (1, с. 244). Порівняння побудоване на основі оцінки швидкості й різноманітності висоти рельєфу, гостроти схилів, що мальовничо зображує висотно-спадаючу прибережну частину Дніпра. Конотативний складник актуалізує семантичне стягнення *стрімкість берегів – чорти як надзвичайна, почасти незрозуміла сила – затятість козаків як захисників*.

Задля актуалізації ознак денотата М. Вінграновський використовує метафору: *Море і Дніпро об'єднував золотими рогами місяць* (1, с. 147). Місяць у цьому контексті виконує чітку функцію – виступає персоніфікованим образом поєднувача людських душ, а лексеми *море і Дніпро* виступають у ролі порівняння. Тобто *душа* – це одна із рецептивних позицій, з яких репрезентується онім Дніпро.

Отже, гідронімний простір досліджуваного роману формується за рахунок власних назв річок України та прилягаючих до неї територій. Гідроніми слугують для локалізації дії у просторі, надають характеристику місця подій, додають контексту певного експресивного забарвлення та конотують додаткові асоціації.

2.4. Сакральний вимір теонімів в українському історичному просторі

Теоніми – одна із категорій онімної лексики. Загальне визначення теоніма, яке подала Н. Подольська: «власне ім'я божества в будь-якому пантеоні» [78, с. 154] говорить про метафізичне відображення мислення певної релігійної картини світу. Теонімна лексика має свої особливості. По-перше, у синонімічному ряді теонімів важко знайти стилістичні варіації, адже така лексика сама по собі характеризується підвищеним стилістичним забарвленням, фундаментом якої є денотативне значення слів. І тому якщо нетеонімічна лексична одиниця у певному контексті набуває теонімічного значення, у її семантиці виділяється піднесене стилістичне забарвлення. По-друге, теоніми позбавлені можливості суто синхронного розгляду. Будь-яка релігія ретроспективно організована, і семантика більшості лексем мотивована священною історією. По-третє, у межах цієї групи слів не існує архаїзмів, оскільки теоніми існують поза межами історії.

Значна кількість теонімів належить до давніх лексичних пластів, а тому під час їх вивчення варто ґрунтуватися не на сучасних науково-філософських концепціях, а на функції, яку цей ономастичний тип відігравав у момент виникнення. Це потребує реконструкції світогляду людей того часу, їх релігійної картини світу. Біблійна традиція є базисом для розуміння природи і ролі теонімів, які належать християнству.

Релігійні тексти містять чітко виражене, єдине уявлення про ім'я, в тому числі й ім'я Боже. У давніх людей ім'я не мало конвенційного характеру, але визначало роль побуту у житті людини. Ім'я було не лише умовною номінацією тієї чи тієї особи, але і вказувало на основні характеристики свого носія, було його глибинною сутністю.

Сакральні назви володіють предметно-понятійним значенням. Але їм притаманні й інші види лексичних значень: сигніфікативне, структурне, емотивне і денотативне. У теонімах виділяють диференційні компоненти, які

формують різні види лексичного значення. Саме через це межі між власною назвою і загальною є досить хисткими. Ядром теонімів є інформація про певний тип денотата – а саме про божества і міфічні істоти.

Власна назва у художньому тексті – це не лише структурний компонент тексту, який взаємодіє з іншими його складовими, але і культурний компонент, для якого існує більш широкий контекст, що ґрунтується на філософсько-релігійних поглядах автора твору. Досліджуючи ономастикон того чи того письменника, варто визначити пріоритетну теологічну систему цінностей, якою для М. Вінграновського є християнство.

Закономірним і логічним є використання теонімічної лексики М. Вінграновським в історичному романі, присвяченому добі Козаччини. Сакральність завжди супроводжувала людину у її діяльності. Від народження кожна людина стає частиною релігії під час обряду хрещення і ця єдність триває до смерті і обряду поховання. Релігійні теми завжди слугували темою для зображально-виражального мистецтва. Видавництво перших книг тісно пов'язано з церквою. Більшість нині існуючих свят мають релігійний ґрунт. Піком цього розвитку можна вважати добу Козаччини, де релігія була основною формою світосприйняття. На території України вільно співіснували три конфесії – православ'я, іслам і католицизм. Але домінантним на території козацтва завжди залишалося православ'я. Для цього є низка причин. По-перше, переважна більшість людей, що приходили до Запоріжжя були вихідцями з України, що входила до складу Росії та Польщі. На цій території здавна панувало православ'я. По-друге, усі інші віри не сприймалися вихідцями з України. Іслам вважався зовсім незрозумілим і чужим. Окрім того, представники цієї віри, татари і турки, неодноразово причиняли своїми набігами величезних збитків українцям. Тому ця віра сприймалася ворожою.

Щодо католицизму, то воно становило пряму загрозу для існування на території України православ'я. У 1569 році була прийнята Люблінська унія, згідно з якою відбулося об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського у Річ Посполиту. Наслідком цього стало гноблення

польською шляхтою православ'я. У 1596 році рішенням Берестейського собору була ліквідована православна церковна ієрархія. Це викликало значну реакцію серед священників, письменників та козацтва. Саме за православну віру і почав боротися Северин Наливайко зі своїм військом. Це була боротьба за права і свободу.

Релігія стала невід'ємною частиною козацького побуту і спорядження. На Січ приймалися лише православні, а бо ті, хто прийняв цю віру. Новоприбулі в першу чергу направлялися до церкви Покрови Святої Богородиці. Козаки вірили, що бог і святі захищають їх. На їхньому прапорі був зображений: *Христос Спаситель з піднятою рукою, яка благословляє козаків, а поруч із ним з сімнадцятьма зірками навколо голови, з вогненным мечем у правиці – архангел Михайл* (1, с. 123). Нападники завжди спочатку бачили хоругву, і лише потім кошового отамана, оскільки для козаків вище отамана міг бути лише Бог.

Ономастичними домінантами, тобто найбільш частотними і продуктивними у романі «Северин Наливайко» є православні теоніми. Герої М. Вінграновського постійно звертаються до Бога, підкреслюючи його присутність і заступництво. Номінація Бога репрезентована такими варіантами як Господь, Всевишній, Ісус, Христос, Спаситель, Він. Творення семантичних синонімів відображує уявлення християн про місце та роль Господа у релігійному світі.

Найчастотнішою теонімною одиницею у творі М. Вінграновського виступає ім'я Бога як центрального поняття православ'я. Змальовуючи сильний і волелюбний народ України, автор у їх вуста вкладає звертання до Бога, які переросли у буденні фрази і набули значення усталених словосполучень. Наприклад: *Отепер з Богом!..* (1, с. 201); *З Божою поміччю я б стояв перед ними і боронив Річ Посполиту з півдня* (1, с. 203); *Ради Бога, ради Бога, які ще послуги!* (1, с. 88), *Дякувати Богові, що Петро пролежав на животі* (1, с. 283); *І нехай вони з ними ідуть собі з Богом додому* (1, с. 155); *Ходимо Гусятином і вдень, і ввечері, — і не один, слава Богу, рік – розмовне* (1, с. 155).

Синонімічні ряди, що творяться від номінації Бог стають базою для формування образів. Семантика кожної з лексем формує свій індивідуальний образ Бога, наприклад: Господь – абсолютна вищість: *Господи, порятуй мою душу!* (1, с. 115), Всевишній – синонім до всесильний, той, що присутній скрізь: *Та хочу спокутувати хоч трохи свого гріха перед **Всевишнім*** (1, с. 158), Спаситель – міфологічний засновник християнства, що нібито врятував людство, спокутувавши його гріхи [87, с. 396]: *Перед Богом хай відповідь тримає і перед нелицемірним суддею нашим **Спасителем*** (1, с. 15), Він – форма вираження ввічливості під час звернення до Бога: *Він просив Бога за Наливайка, щоб Господь його не лишив, щоб **Він** його не покинув* (1, с. 278), Христос – син Божий, іпостась Бога, втілена у вигляді людини: *На хоругві – **Христос Спаситель** з піднятою рукою* (1, с. 155).

Із лексемою Бог використовується ряд словосполучень, які класифікуються словниками (такі як Академічний тлумачний словник в 11 томах, Зведений словник застарілих та маловживаних слів) як застарілі: «дай Боже» – вираження бажаності: *І вам, **дай Боже**, добрий вечір* (1, с. 17), «Куди Бог несе?» – куди йдеш?: *А відкіля вас **Бог несе?*** (1, с. 111). Застаріле словосполучення «ради Бога» використовується з синонімічною семантикою: 1) будь ласка: *Тільки вже, **ради Бога**, помовч!* (1, с. 29); 2) вказівка на застереження: ***Ради Бога**, ради Бога, які ще послуги!* (1, с. 76). Аналогічний випадок зі словосполученням «слава Богу», яке виступає у значенні вставного слова: *І не один, **слава Богу**, рік* (1, с. 91) і синонімом до лексеми *добре, гаразд*: *А шабля в руках, слава Богу, у нього, **і слава Богу**, що є в нас рука, яка шаблю держить...* (1, с. 177).

Застарілі словосполучення існують і з синонімом Господи: «прости Господи» – вираження того, що грубість висловленого усвідомлюється тим, хто веде розмову: *Та який, **прости Господи**, чорт міг бекнути серед нас* (1, с. 219), «Господи благослови» – побажання успіху перед початком якої-небудь справи: ***Господи благослови**, щоби не наштрикнулися на якийсь гострий патик чи корінь, потягли сітки назад* (1, с. 221).

Іноді теонім Бог виступає як елемент фразеологізмів, що відбивають світогляд українців: «віддати Богові душу» – померти: *На її місці він поставив муrowану, заніс на герб Острога і віддав Богові душу* (1, с. 46). «Бог із тобою» – уживається на позначення згоди, примирення з фактом реальності: *Та Бог із нею, з тією «Біблією* (1, с. 18).

У теонімному просторі роману паралельно співіснує теонім Ісус. У християнській традиції він виступає центральною особистістю, людським втіленням Бога. Це символ звільнення від гріховності, перемоги Духа над матерією, спасіння людства від загибелі. Ісус у романі представлений лексемою Христос. Він виступає семантичним синонімом до номінації Бог. Христос виконує функцію епітета, який вказує на характер місії Ісуса з точки зору християнства: *На хоругві – Христос Спаситель з піднятою рукою, яка благословляє козаків* (1, с. 142).

Сакральність образу Богородиці реалізується через значення пречиста, непорочна. У творчому мовленні М. Вінграновського ці значення виражають відповідні лексеми: Божа Матір, Богородиця, Марія. Наприклад: *Крізь неї з хлопчиком на руках дивилася Божа Матір* (1, с. 255), *Насамперед прямують прибулі до церкви Покрови Святої Богородиці* (1, с. 16). Словосполучення із номінацією Марія використовується у поєднанні із латинським словом Єзус, що перекладається як бог, божа: *Яке щастя, який випадок і доля! Єзус Маріє!* (1, с. 88). Однак в іншому контексті спостерігаємо зміну семантики: *І – Єзуссвєнтий! – прибіг і ударив!* (1, с. 301). У цьому випадку Єзус набуває значення Ісус. Зазначені лексеми використовуються у мовленні литовських королів і натякають на іншу віру – католицизм. Тобто окрім православ'я у лексичному просторі роману співіснують теоніми інших віросповідань. Таких як католицизм (про який уже згадувалося) та іслам. Ісламські теоніми використовується як негативний образ-протиставлення пануючій вірі: *Хвала Аллахові, якому належить усе на небі і на землі...* (1, с. 204).

У теонімному просторі спостерігаємо процес гіперо-гіпонімії – родові відношення в лексико-семантичній системі, де гіперонім – слово із

ширшим значенням, що виражає родові поняття, а гіпонім – слово із вузьким значенням на позначення видового поняття. На основі цієї класифікаційної характеристики деякі науковці, такі як М. Мальсагова [64, с. 96], відносять до теонімів: а) назви класів божеств (богині, боги, ангели, музи, німфи, русалки, nereїди, берегині); б) назви демонічних істот, нечистоти (диявол, сатана, демон, чорт, біс, вампір, відьма); в) назви абстрактних понять (дух, душа, благодать, благословення, гріх, гріховність, добро, зло); г) назви атрибутів і символів, об'єктів, пов'язаних із богослужінням й особливостями ритуалів (хрест, ікона, храм, церква, монастир, паніхида); д) назви релігійних свят.

Серед лексем на позначення родових понять у романі М. Вінграновського «Северин Наливайко» функціонують гіпероніми на позначення демонічних істот: *Та на біса вони нам здалися* (1, с. 85); *І де ти в чорта взявся на мою голову?* (1, с. 89). Паралельно лексема *чорт* уживається у складі фразеологічних сполучень: іти під три чорти – геть, куди завгодно: *хай ідуть вони під три чорти!..* (1, с. 87), чорт зна – невідомо: *Була вона чорт-зна-яка, як і ті, хто її вів...* (1, с. 97), іди к чорту – лайливе, вираження злості, обурення: *ну його к чорту! – вернися назад і зачекаю дня* (1, с. 118), чорт розбере – нічого не зрозуміло, не відомо: *А чорт їх тепер розбере!»* (1, с. 156), хай йому чорт – вираження сильного незадоволення: *Далі я не поїду, хай йому чорт!* (1, с. 176).

Одним із основних понять християнського богослів'я є термін *благодать*. Його розглядають як дар Бога для людини, призначення якого – спасіння людської душі та просвітлення. Благодать визначається як поблажливість Бога до людини: *благодать розлилася на його молодому лиці* (1, с. 79). Це символ добра Бога до людини, його милосердя.

Практика перекладацької діяльності біблійних текстів з грецької на давньоукраїнську мову, а також розвиток конфесійного й художнього стилів зумовили розвиток сакрального поняття *душа*. Сучасні тлумачні словники української мови фіксують такі значення лексеми «душа» [28, с. 94–95]: 1. Безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і є джерелом психічних явищ. 2. Внутрішній психічний світ людини, з її

настроями, переживаннями та почуттями. // Психологічні особливості народу взагалі чи конкретного народу. 3. Сукупність рис, якостей, властивостей певній особі. // Людина як носій тих чи тих рис, якостей. // Про людину з прекрасними рисами характеру. 4. *бібл. Життя.* // Почуття, натхнення, енергія. Християнський абстрактний теонім душа у романі індивідуалізує особистість, виокремлює людину серед маси: *Бо українець для них не душа, не людина, а бидло* (1, с. 217). *Душа* персоніфікується, набуває фізичних характеристик людини: *Чує моя душа!* (1, с. 267), *«німувала душа»* (1, с. 269). За християнською традицією душею наділялися усі живі створіння, тому людина повинна проявляти повагу і терпимість до кожного: *Коли ж яка козяча душа намагалася поцупити диняну скибочку* (1, с. 278).

Комунікація з вищою силою в християнстві передбачала також звернення до ікони (середньогрец. *είκόν* – образ, портрет), яка за своїм художнім і технологічним вирішенням має передавати стан внутрішнього зосередження, найважливіша деталь – вияв духовного світу (божественний порядок, божественну благодать і спокій пре ображеного, просвітленого божественним світлом образу). У тексті засвідчені такі ікони чудотворців і святих. Наприклад, ікона Миколая Чудотворця: *з піднятою для благословення рукою, стояв і дивився Миколай Чудотворець* (1, с. 268); ікона святої Богородиці: *перехрестився у куток до ікони святої Богородиці* (1, с. 235), до речі, це одна із ікон, що стояла у кутку кожної хати. Вважалося, що вона наділяє людину радістю, милосердям.

Предметом лінгвокультурологічного аналізу з позиції монотеїстського світогляду є християнська молитва, яка відображає сакральний процес спілкування душі людини з Богом. Оскільки християнство є культурою книжною, будучи релігією Писання із властивим йому пошануванням Слова, в межах киево-руської культури набув поширення тип мислення, не схильного до абстрактного філософського теоретизування, натомість філософія життя вибудовується як своєрідна «драма людського життя». Відповідно, наближення душі до Бога визначається кількістю добродійних (Богоугодних) справ

(тенденція екзистенційно-антропологічної редукції філософського знання). Християнство розв'язує проблему богоподібності людини, де трагічна суперечність щодо розв'язання і спасіння становить сутність «благої вісті», коли за Євангелієм принцип гармонії протилежностей – внутрішнього, зовнішнього й соціального світів – розв'язується шляхом діалектичним, шляхом до трагічного оптимізму християнства.

Через молитву актуалізується опозиція *єдність / протистояння*. Незважаючи на протиборство релігій між собою (православ'я, іслам, католицизм), намагання довести першість своєї віри, молитва показує що усі релігії мають одну мету. Наприклад, возвеличення і очищення душі людини: *Ігуменя/зашепотіла сухими губами молитву* (1, с. 311), віра у спасіння: *триста полонених татар-конопасів молилися на килимках під горбами й чекали своєї долі* (1, с. 127), прагнення до світла: *Патер дон Комулео молився в темені* (1, с. 215), сповідування гріхів: *Винуватець [слуга хана Газі-Гірея] пожеж і крові, звідкіля у нім бралася тиха молитва* (1, с. 297).

На рівні християнського світогляду (а) молитва позиціонує перевагу благословення Бога як Творця й подателя життя над проханням задоволення життєвих потреб; б) поняття жертви набуває значення духовного служіння Богу задля відновлення в собі образу Божого (лампади і свічки розуміються як символ душі, яка кається у своїх гріхах); в) концептуальною правдою володіє лише Бог, який відкриває її богоугодній людині, актуалізуючи опозиції *праведність / гріх; віра / безбожжя; закон / благодать*; імперативні форми є настановою для людини; г) риторичні питання біблійного змісту спонукають до роздумів над ситуацією; г) алегоричні висловлювання подаються корелятивно до аналогій із повсякденного життя; д) притчі характеризуються глибокою метафоричністю і складною образною системою.

Важливу роль у теонімному просторі роману відіграють назви православних свят – геортоніми (від грец. «свято» + онім). Науковці відносять їх до периферійних онімів, які розглядаються у якості фону під час комплексного дослідження власних назв. Але дуже часто геортоніми стають

важливими функціонально навантаженими елементами тексту. Вони акумулюють у собі країнознавчі та ідеологічні конотації, вказують на співвіднесеність із місцем, часом, соціальним середовищем.

Православні геортоніми є мовними пам'ятками своєї епохи. Вони зберігають у собі інформацію про духовний розвиток людей, які святкували ці свята. Ми долучаємося до думки О. Фонякової та О. Андрєєва, які виділяли функції онімної сфери, і говоримо про те, що геортонімам також притаманні певні мовні функції: **номінативно-диференційна** – власна назва не лише називає об'єкт, але і виокремлює його із ряду подібних: *Увечері того ж самого дня, на Івана Хрестителя* (1, с. 12). **Функція економії мовних засобів** – зміна, скорочення, переосмислення оригінальної назви свята з метою збереження власної енергії та мовних засобів, наприклад: Різдво Господа Бога нашого Ісуса Христа (офіц.) – Різдво (неофіц.): *Минулої зими, якраз на Різдво* (1, с. 135); Преображення Господнє і Спаса нашого Ісуса Христа (офіц.) – Спас (неофіц.): *Щороку на Спаса або ж на Різдво зимівчани відправляють на Січ і мед, і зерно, і коней, і все, що треба* (1, с. 217); Благовіщення Пресвятої Богородиці (повна) – Благовіщення (неповна): *Минулої весни якраз на Благовіщення був* (1, с. 221). **Дейктична функція** – указування на особливості власної назви у ряді однорідних – Перший Спас – медовий, Другий – яблучний, Третій – горіховий: *До третього Спаса купався в Горині, пірнав, тягав з-під берега раків* (1, с. 57). **Інформативна** – повідомляє носію мови назву свята, час святкування, особливості і прикмети: Варварин день, Савин і Миколая – у культурі слов'ян був єдиним ритуально-обрядовим комплексом. Уважалося, що з цього дня починає збільшуватися світовий день: *На Варвари (17 грудня) і Сави (18 грудня) ще було тихо, та зранку, як присиніло, на Миколая (19 грудня), литовський гетьман дав про себе знати* (1, с. 92). **Прагматична**, або впливова – геортоніми відображають атмосферу святкових днів, яку сприймає читач: *На різдвяний той вечір з густинських димарів витікав дух калачів та грушевих узварів* (1, с. 27).

Лексеми групи геортонімів використовуються з метою відображення проміжків часу. Тобто категорія темпоральності безпосередньо взаємодіє з категорією подієвості. Такі лексеми можна класифікувати як подієво-темпоральні: *З Білорусі до Острога Наливайко прийшов якраз на Господнє Благовіщення* (1, с. 275). Подібні ознаки стають реляційними для світогляду і світосприймання українців; їх літочислення ґрунтується на релігійних (християнських) святах, оскільки це те, що зрозуміле носіям православної культури і надає можливість вільно передавати інформацію на позначення часу.

У ході дослідження нами було виявлено такі одиниці християнської теонімічної лексики: *Бог, Господь, Всевишній, Ісус, Христос, Спаситель, Він, Божя Матір, Богородиця, Марія*. Окрім того було виділено окрему групу християнської лексики – *православні геортоніми* – периферійна група онімів на позначення релігійних свят. Проаналізовано функціонування гіперонімів – *чорт, біс, благодать, душа, молитва*. Встановлено співвідношення між рівнем духовного (релігійного) пізнання світу і мовною картиною світу.

Висновки до другого розділу

Онімний простір художнього твору є завершеною, але не замкненою системою, яка є фрагментарною щодо відтворених у тексті об'єктів художньої картини світу; виконує низку функцій, основною з яких є характеристична; формується на основі естетичної мети і з урахуванням відповідності художнім завданням твору, взаємовпливу літературного тексту й онімії, компетентності читача.

Центральною частиною в системі онімного простору можна назвати антропонімію, другий шар утворює топонімія, інші ж розряди онімів становлять фонову його частину.

Антропоніми, окрім номінативної функції, тобто називання, виконують ряд додаткових функцій, такі як: функція створення і підтримки ілюзії реальності, соціально-історична й акумулятивна, функція виділення і

групування персонажів, функція характеристики й акумулятивна функція. Антропонімікон досліджуваного роману репрезентує історичну панораму тогочасного політичного дискурсу і створює діахронний вимір української ментальності.

Топоніми як компоненти художнього тексту забезпечують насамперед реальність відтворення певних подій, тобто реалізують своє топонімійне значення, окреслюючи при цьому певний простір, у межах якого триває сюжетна лінія, діють головні й другорядні персонажі. Як зазначають дослідники літературно-художньої топоніміки, топоніми локалізують місце дії (Ю. Карпенко, Г. Лукаш, О. Немировська, О. Саврей).

Назви водних об'єктів є відносно сталими і зберігаються протягом століть, тому мають лінгво-історичну цінність. Вони містять не лише текстову, але і позатекстову інформацію, що наявна у внутрішній семантиці лексеми. Це допомагає активізувати раніше засвоєний досвід і проявити його.

Сакральний вимір теонімів визначає пріоритетну теологічну систему цінностей письменника, якою для М. Вінграновського є християнство. У досліджуваному романі використовується активно православна богословна лексика, яка слугує способом комунікації між людьми і є засобом зображення морально-етичних принципів у тогочасному світі.

Оними слугують матеріалом для інтерпретації ідіостилю письменника. Ономастична лексика відображає творчу особистість письменника. Основним завданням власного імені у творі є актуалізація культурологічної, філософської, релігійної, міфологічної інформації. Оними здатні викликати асоціації, розвивати символічні значення, розкривати й увиразнювати провідні мови твору, сприяти глибинному осмисленню філософських проблем.

РОЗДІЛ 3

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ КОНОТАТИВНОГО ПРОСТОРУ У РОМАНАХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ (М. ВІНГРАНОВСЬКИЙ «СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО» ТА Л. КОСТЕНКО «БЕРЕСТЕЧКО»)

3.1. Лінгвоспецифіка історичного роману

Історичний роман – жанр літературознавства, який розвивається на межі кількох наук: історія (за основу беруться реальні історичні події), література (події з історії інтерпретуються з художньої, естетичної точки зору), лінгвістика (засобом вираження художньої тканини твору є лексика, стилістика, пунктуація). Тобто історичний роман можна вважати художньою реставрацією тієї чи тієї історичної дійсності засобами мови.

Мова епічної структури на історичну тему в ідеалі є протилежною до структури на сучасну тему, оскільки виражає лінгвістичні особливості, притаманні певному періоду.

Когнітивний аспект вивчення історичного роману дозволяє дослідити мову у процесі комунікації епох, її розуміння як засобу доступу до всіх ментальних процесів, які протікають у мозку людини. Також дозволяє розглядати мовні одиниці і категорії в тісному взаємозв'язку з іншими когнітивними процесами – сприйманням, пам'яттю, уявленням та емоціями. У межах когнітивної лінгвістики *конотація* є однією із найважливіших сфер мислення творчої діяльності людини, яка відображає систему концептуалізацій зовнішнього світу у свідомості людини і виражає її за допомогою мовних одиниць.

Такі науковці, як З. Чанишева та Р. Асабін, розглядають конотацію як комплексну оцінку, пізнавальну й культурологічну категорію, яка формується у процесі засвоєння людиною навколишнього світу. В основі семантичної видозміни онімів лежить конотація – додаткове семантико-стилістичне значення слова, яке виникає на основі асоціативних зв'язків. Ономастичною конотацією Л. Буштян називає «комплексне соціально-лінгвістичне явище, яке

включає в себе як частина ціле експресивність, емоційність і додаткову інформативність мовного знака, частково виявляється як імпліцитно супутня інформація, яка кодується і декодується залежно від психічного, вікового, освітнього і соціального рівня носія мови» [17, с. 119].

У процесі набуття онімом конотативного значення важливу роль відіграє не лише семантика, але й соціальний чинник (розширення діапазону значень власної назви за рахунок зміни соціальних чинників), психолінгвістичний (створення звукового образу денотата у свідомості людини), стилістичний (внутрішня форма слова, або використання форми слова із зображально-виражальною функцією).

3.1.1. Детопонімні конотоніми. Часовий проміжок між подіями, що відбуваються в романі М. Вінграновського «Северин Наливайко» та Л. Костенко «Берестечко» сягає близько шістдесяти років. В основу роману Вінграновського покладено реальну історичну подію – повстання козаків проти Речі Посполитої під проводом Северина Наливайка. Причиною стало невизнання польською владою козацьких законів. Увесь детопонімний конотативний простір роману побудований на географічній площині: Україна – Річ Посполита – Оттоманська Порта – Крим. Застосування зазначених власних назв у поданому просторі з часом набуло асоціативного значення і стало знаком ситуації. Основою цього простору є територія України. Місце перебігу дії номінується назвами українських місцевостей: *Гусятин, Біла Церква, Богуслав, Рокитне, Лабунь, Петриковичі, Дорошевичі, Житковичі, Микашевичі, Синкевичі, Морозовичі*. Топонім Річ Посполита використовується переважно як протиставлення із семантикою «свій/чужий». Оттоманська Порта та Крим не деталізуються конкретними топонімічними назвами цих місцевостей і слугують непрямими учасниками битви.

Історична основа, покладена в тканину роману Л. Костенко «Берестечко» це повстання козаків під проводом Богдана Хмельницького проти Речі Посполитої. Союзником козацького війська став татарський хан Іслам Гірей,

який зрадив Хмельницького, внаслідок чого перемогла Річ Посполита. Простір роману Л. Костенко «Берестечко» значно схожий на раніше зазначений. Аналогічно до «Северина Наливайка» основою усієї топонімної системи виступає Україна, про це говорить і назва твору. Взаємодія України відбувається з такими країнами як Річ Посполита та Крим. Тобто топонімічні системи романів відрізняються лише одним структурним елементом, а саме відсутністю у романі Л. Костенко Оттомонської Порти.

На відміну від роману М. Вінграновського, детопонімний конотативний простір роману Л. Костенко значно масштабніший. Він охоплює не лише території країн-суперників, але і значну кількість європейських країн. На основі аналізу зазначеного твору виявлено такі типи конотативних топонімів:

1. Назви міст – астіоніми (констатовано 26 мовних одиниць): *Україна*: Берестечко, Біла Церква, Богодухів, Богуслав, Галич, Жовква, Жовті Води, Запоріжжя, Кафа, Київ, Коломия, Корсунь, Пилява, Тернопіль, Хотин, Чигирин, Чорнобиль, Умань; *Білорусія*: Брест; *Росія*: Москва, Сибір; *Франція*: Версаль; *Туреччина*: Стамбул; *Румунія*: Сучава; *Палестина*: Вифлеєм; *Давня Греція*: Корінф.

2. Назви країн – хороніми (констатовано 9 мовних одиниць): Британія, Венеція, Литва, Німеччина, Польща, Річ Посполита, Рим, Січ, Україна.

Номінативна функція зазначених конотонімних топонімів функціонує у романі Л. Костенко так:

1. Номінація певної історичної події: у романі «Берестечко» топоніми постають узагальненням історичних подій, несуть в собі семантичне навантаження минулих поразок або перемог. Вони персоніфікуються і набувають людських властивостей: *О де мій Корсунь? Де моя Пилява? / Де перемог високе знамено?! (2, с. 15)*. У наведеному контексті топоніми не є засобом номінації певної географічної місцевості, оскільки узагальнюють у своєму семантичному ядрі усю сукупність героїчних повстань, які характеризують справжній український дух, підкреслюють глибокий вимір його моральної цінності: *Після Пиляви, після Жовтих Вод – / мене ж вітали*

малиновим дзвоном, / мене ж **Мойсеєм** називав народ! (2, с. 79). Ці назви міст вказують на той повстанницький дух, який зародився в душах українців. У цих рядках згадується Мойсей, бо так само як й іудейський народ відчув блаженство на землі обітованій, так й українці відчували свою силу й могутність після битв під Пилявою й Жовтими Водами під час Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648–1654 рр.).

Аналогічно почуття зруйнованості передається через проведення паралелі між розбитим військом і Чигирином: *Розбите військо? Вмовклий **Чигирин*** (2, с. 15). Місто неначе передає настрій після битви, в якій було розбито військо.

Топоніми на позначення міст з іншими народностями мають семантику чужинності: *А ті усі дівчата й молодіці, / що їх у **Кафі** туркам продадуть* (2, с. 20). Так указується на тогочасну проблему торгівлі українцями, відчувається ворожість у ставленні до чужих земель: *Чого ти кипиш від люті? / Я ж тебе не продав у **Стамбул***. (2, с. 14). Україна в той час стала жертвою інших країн, які хотіли її завоювати і «поставити на коліна: *І кожен тягне тебе, душогуб, – / за руки – **Річ Посполита** з царем, / азіяти – за п'яти. / **Литва** – за чуб* (2, с. 13). Можна спостерігати проведення паралелей історичної трагедії України з іншими народами: *Все нас руйнують, як ахейці **Трою*** (2, с. 120).

Топоніми допомагають у творі створити такий художній засіб, як порівняння, яке влучно вдаряє своєю правдою щодо політики війни: *Усі народи, а відтак і мій, / у чомусь винні, скоївши й не скоївши, / Як винен той святий **Варфоломій** / за те **Варфоломійське побоїще*** (2, с. 124). Також простежуються і риси міфологізації: *Ти де була, у Паволочі? – Ні. / На **Лису Гору** на мітлі літала* (2, с. 134).

2. Топоніми з семантикою про особливості культурного розвитку певної країни. Наприклад, Версаль: *Щоб мали свій Версаль. Щоб панство було вчене* (2, с. 135). У наведеному контексті йдеться про зразок садово-паркового ансамблю у Франції, що раніше був колишньою резиденцією французьких

королів у місті Версаль. На сучасному етапі розвитку Версаль занесений у список всесвітнього культурного спадку ЮНЕСКО.

3. Топоніми із сакральним значенням: Вифлеєм – місто неподалік ріки Йордан, згідно із релігійними писаннями, місто, де народився Ісус. Тому Вифлеєм уважається на рівні з Єрусалимом святим місцем: *Там вибрали якогось чоловічка і думають, що це вже Вифлеєм* (2, с. 128).

Значний пласт конотонімного простору роману М. Вінграновського складають конотонімні топоніми. У первинному значенні топоніми виконують функцію називання місцевості, географічного середовища. У процесі сприйняття людиною топоніма відбувається перетин і накладання значення самої місцевості на картину світу людини. На основі цього створюється узагальнений емоційно насичений образ. У такий спосіб суб'єктивний образ об'єктивується засобами мови. Топонім стає знаком ситуації, яка відбувалася в певній місцевості.

У романі «Северин Наливайко» застосовуються такі топоніми з конотативним значенням: *Європа* – із значенням «верховенство», *Азія* – «відсталість», *Візантія* – «величність», *Запорізька Січ* – «вольниця». На основі реалізації онімом значення особливостей території застосовується топонім *Альпи* – у значенні «гірська місцевість»; *Палестина* – на основі сакральних текстів.

Досить цікаво у тексті використовується міфотопонім Рим: *Московський цар Іван Третій написав патріархові в Константинополь листа, в якому назвав його відступником. І додав: «Перший Рим був кесарів, другий Рим – Візантія, третій – Москва, а четвертому не бувати!»*. Іван Третій оголосив себе спадкоємцем грецької віри (1, с. 53). Згідно з чернецем Філофеєм, усю історію людства можна поділити на три періоди імперії: першим Римом називали столицю античної Римської імперії. Рим вважався центром людської цивілізації, але після розпаду Західної Римської імперії у результаті нападу варварів новим «другим» Римом став Константинополь як столиця Візантії. Це був центр християнської релігії. Але і другий Рим проіснував не так і багато, у

1453 році турки захопили місто і воно перестало бути осередком християнства. Виникла необхідність пошуку імперії, яка буде серцем християнства й тому за релігійною доктриною третім Римом стала Москва як столиця майбутньої імперії. Міфотопонім Рим реалізує символічне значення величної імперії, «вершини світової історії».

Важливе семантичне навантаження несе у собі конотативний топонім Дике Поле: *Наше молоде чоловіцтво сіло на коней і подалося у Дике Поле, на пониззя Дніпра, за пороги, на острови, лимани і плавні, і там з князем Дмитром Вишневецьким заснувало свою військову державу – Запорізьку Січ*» (1, с. 141). Дике Поле – історична назва степів на півдні України у 16 – 17 столітті. За цю територію боролися різні кочові народи – сармати, гуни, скіфи, половці й поляни. Саме тут зародилася козаччина – символ волі і вільного простору.

Також у творі використовуються інтралінгвальні конотоніми, що символізують трагедію, жертвність. Серед них топонім Калка: *Та з досвіду Калки Данило знав і те, що із своїми одноплемінниками-князями не дійде згоди, і тому він кинувся шукати союзу зі своїми сусідами* (1, с. 27). Битва під Калкою відома трагічною поразкою русько-половецької армії, що стало передумовою для нашествия монголо-татар на Київську Русь через 15 років. У топонімі Калка відбувається процес конотації, тобто утворення нового, переносного значення, унаслідок топонім набуває узагальненої семантики – «національна поразка України». У подібному конотативному напрямі розвивається і конотонімний топонім Брацлав: *Лише як звечоріло, Жолкевський Брацлав здобув. Він його доконав* (1, с. 209). Але тут розвинулося нове метонімічне значення «місце – мешканці».

Тематичний напрям військових перемог і поразок представлений топонімом П'ятка – символ «братовбивства», боротьби своїх проти своїх: *Вони не забули П'ятки* (1, с. 142). Це реальна історична подія – боротьба реєстрових козаків поляка Криштофа Косинського проти козаків князя Острозького на чолі із Северином Наливайком, внаслідок чого перемогли останні. У різноманітних історіографія ця битва подається як битва між православними українцями та

католиками поляками. За деякими джерелами вважається, що насправді поляки не мають жодного відношення до цієї битви, «по різні сторони барикад» стояли українці – представники різних соціальних класів.

Конотативні топоніми застосовуються і для творення художніх порівнянь: *Літери стрибали, як по гірських Італійських Альпах кози*» (1, с. 133). Конотонім Італійські Альпи є носієм значення «гірських вершин». За допомогою образу гір зображується і психологічний стан людини, яка писала літери – нервовий, егоцентричний.

Також своє конотативне значення топоніми передають за допомогою персоніфікації: *Татари-монголи заарканили наше тіло, а Польща з Литвою наступили на душу* (1, с. 215). Така образність вказує на сформовану узагальнену картину світу українського народу, яка відбилася на значенні топонімів із загальною семантикою «місця». Конотоніми Польща і Литва перебрали на себе негативне емоційне забарвлення.

Ідеалом держави в аналізованих творах виступає Запорізька Січ. Це праобраз держави, яка має чіткий устрій, права та обов'язки, унормовану структуру і систему правил. Події, що відбуваються у романах М. Вінграновського та Л. Костенко стосуються саме періоду процвітання і піку розвитку Запоріжжя. У романі «Берестечко» Запоріжжя зображується в узагальненому образі вольниці несе в собі семантику надії, сподівання: *Hi! / Піду на Запоріжжя. / Дожидатись перестану* (2, с. 31). Запорізька Січ у 17 столітті була політичним центром українського народу й посідала ключове місце в суспільно-політичному житті країни. Саме тому українців стали називати «нацією козаків», а саму Січ за демократичні порядки – «козацькою республікою».

У романі М. Вінграновського цьому топонім характеризується функціональністю. Запоріжжя розглядається як чітка онімна система, що складається не лише із топонімів, але і з етронімів, антропонімів, гідронімів, теонімів. Однак письменник не розглядає ідеали державотворчих орієнтацій суто на синхронному рівні, для нього важливий діахронний зріз, який

відтворює еволюцію розвитку країни. Простежуємо авторську позицію, яка полягає в певною мірою ідеалізації Київської Русі як зразка давньоукраїнської прогресивної демократичної держави: *Одна з найбагатших і найосвіченіших тогочасних країн Європи – Київська Русь. Правда, такою вона була донедавна, бо вже минули часи її великих князів: Ігоря, Ольги, Святослава, Олега, Володимира і Ярослава* (1, с. 101). Саме за правління цих князів Київська Русь домаглася визнання серед багатьох країн. Сила цієї держави була не лише у військових перемогах, але і в освіті (Ярослав Мудрий), релігії (Володимир Великий) та внутрішній політиці (княгиня Ольга).

Отже, конотоніми складають чітко організовану структуровану систему, елементи якої відображають процес сприйняття людиною навколишньої дійсності.

3.1.2. Деантропонімі конотоніми. У поетичному мовленні на семантичному рівні у структурі власних назв відбувається образно-естетична трансформація слова. Причиною цього є подвійні процеси, що відбуваються у структурі оніма: актуалізація загальновідомого й утворення нового, відповідного до мовної ситуації значення. В основі семантичної видозміни онімів лежить конотація – додаткове семантико-стилістичне значення слова, яке виникає на основі асоціативних зв'язків.

У романі М. Вінграновського «Северин Наливайко» відбувається процес конотації антропоніма Северин Наливайко, який, за теорією архетипів К. Юнга, є носієм відповідного архетипічного значення культурного героя, тобто є узагальненим і певною мірою ідеалізованим образом захисника. Цей архетип є давнім, оскільки становить продукт діяльності колективного несвідомого. Протягом усієї історії появи й розвитку української нації архетип культурного й історичного героя розвивався й культивувався, ним пронизана епоха розвитку і становлення громадянської спрямованості.

Важливим складником аналізу архетипа культурного героя є визначення його матриці. У когнітивістиці під матрицею розуміють сукупність

структурних елементів, сконцентровані навколо центрального концепту, і тим самим які визначають його зміст. В. Завгородня визначає, що концептуальна матриця – це комплекс доменів, які структурують певний концепт [30, с. 1]. У нашому дослідженні ми звертаємося до поняття архетипічна матриця, яка є структурною одиницею конотоніма. Архетипічна матриця визначається системною організацією. Кожен її елемент виконує свою функцію і допомагає конотоніму набути того образного значення, яке необхідне для створення міфологічного образу предмета; стає основою для творення узагальненого, емоційно насиченого, метафоричного образу, який надалі стає конотонімом.

До архетипічної матриці конотоніма Северин Наливайко входять такі структурні елементи (які ми будемо визначати через оніми): 1) магічна сила і безстрашність; 2) військові поразки та перемоги; 3) оточення; 4) кінь; 5) сакральність.

Одним із структурних елементів архетипічної матриці є реляція «кінь – культурний герой». У численних українських піснях, переказах кінь виступає бойовим товаришем козака, символом вірності і відданості. У прислів'ях і приказках в образі коня відображені такі риси, як терпіння, витривалість і невгамовний апетит. Для Северина Наливайка кінь – це відданий товариш, соратник. Протягом твору Наливайко має три коня, які вказують на еволюцію, духовний і моральний розвиток головного героя. Ім'я першого коня (якого звати Сват) відображає вплив колективного несвідомого українців. Походження цього ім'я намагається розтлумачити головний герой. Він говорить про те, що вибирав коня на базарі разом з товаришем: *Так що Дем'ян мені нього жеребчика й присватав... І я назвав його **Сватом**... Мого коня звати Сват* (1, с. 41). Такий зоонім використовується не випадково. В українській культурі сватами називали людей, які виконували функцію старости у весільному обряді. Один із сватів обов'язково повинен був приходитися ріднею нареченому. Тому якщо говорити про процес кореляції між конотонімом Северин Наливайко та структурним компонентом його архетипічної матриці зоонімом Сват, то можна прийти до висновку, що вони несуть у собі конотацію

спорідненості. Цей кінь вказує на початковий етап розвитку самосвідомості Наливайка, адже він розумний, багато вміє, неодноразово перемагав, але ще не навчився пізнавати світ і себе. Ім'я другого коня (хоча це дуже символічно, адже це був верблюд) було Месія: *Під легким золотим балдахіном ногатий виступив, як Месія* (1, с. 125). Воно є показовим, адже за християнськими віруваннями Месія – це Христос. У Біблії написано про те, що Ісус Христос в'їхав до Єрусалиму на білому віслюку – це символ войовничості й добротворення. Також у давнину існував звичай ховати коня разом із його власником, адже вважалося, що кінь є посередником між двома світами і він повинен перенести господаря в інший світ, що і простежується у романі: *Месія плюнув іще раз і на Саніка і стрибнув у Базавлук за домовиною, за Наливайком. Та неборака не знав, що ріка – не пісок, не пустеля, бо він лише брехнув губами, і над його поглиненими горбами завалувала вода»* (1, с. 170). Автор, вибираючи саме такий зоонім, намагався наголосити на божественному походженні коня Северина Наливайка. Саме Месія допоміг йому духовно розвинутися. Наступний і останній кінь Наливайка – Резі – кінь, подарований Газі-Гіреєм, який укажує на повну готовність гетьмана Северина до правління і війни: *Захоплення схованою під шкірою у Резі могутньою швидкістю та страшною силою* (1, с. 188).

Рецептивною позицією, з якої репрезентується конотонім Наливайко, є його військові поразки й перемоги, які деталізують аналізований архетип через конотонімні топоніми. Центральною подією, яка впливає як на головного героя, так і на його оточення, стає битва під П'яткою (23 січня – 30 січня 1593 року; битва між військами князів Острозьких та козаками полковника Криштофа Косинського). Конотативне нашарування топоніма символізує трагічну битву між «своїми» людьми, які опинилися «по різні сторони барикад». Битва закінчилася поразкою козаків і перемогою війська князів Острозьких на чолі із гетьманом Северином Наливайком. Це була трагічна подія для українського народу. На місці топоніма П'ятка розвинулося нове метонімічне значення: «місце – дія», тобто топонім перебрав на себе семантику дії, яка відбувалася в

цьому місці: *Прошу лише одного: простити мені, коли зможете, П'ятку* (1, с. 174). Варто наголосити на громадянській спрямованості топоніму П'ятка. У процесі конотонімізації топоніму важливу роль відіграють психічні процеси, що відбуваються у свідомості нації. Історія тісно пов'язана з мовою. Новоутворені значення лексем дозволяють розглядати процес сприймання людьми певного історичного факту. П'ятка була пробачена козаками Северину Наливайку, і в людській пам'яті за цим іменем залишився закріплений емоційний образ рятівника, героя, який зміг захистити народ: *З'явився Северин Наливайко і став за нас: за нашу віру і землю, за нашу колишню волю і ще не загублену гідність* (1, с. 142). Цей конотонім став символ прагнення волі, свободи, боротьби.

Християнська традиція має значний вплив на формування архетипу культурного героя. Згідно з нею, будь-який герой наділений сакральними силами. За релігієзнавчими словниками, «сакральне» – наділене Божою благодаттю. Про сакральність образу Северина Наливайка говориться так: *Обличчя у вашого гетьмана від Бога* (1, с. 219). У зазначеному контексті подається натяк на синкретизм божественного й людського в образі ватажка. Тому при описі його дій і подвигів письменником підкреслюється магічна сила і дух героя: *У Петра Конашевича старший за нього на вісім років, тридцятилітній Северин Наливайко і давно колись, і тепер викликав дивне і сумне захоплення / Безоглядно відданий вірі, Наливайко не боявся нічого й нікого. Ніщо його не страшить. Звідкіля це у нім? Чи лише від віри, чи треба таким родитись?* (1, с. 300).

Роман Л. Костенко «Берестечко» також характеризується застосуванням антропонімічних конотонімів. Вони реалізують свої конотативні семи залежно від контексту. Варто наголосити на процесі створення додаткових семантичних нашарувань. Основним фактором, що визначає можливість антропоніма до конотонімізації є здатність вбирати в себе емоційне забарвлення, що пов'язане з конкретним образом. Надалі ім'я повинне потрапити у ситуацію, яка

перегукується із сукупністю якостей імені, і саме реалізація ситуації дозволяє оніму закріпити своє конотативне значення.

Численною групою власних назв у романі «Берестечко» є прізвища шляхтичів-магнатів (проаналізовано 22 мовних факти). У сюжетній лінії роману антропоніми активно використовуються тоді, коли Хмельницький розмірковує про підневільне становище народу, про ті поневіряння і кривди, яких він зазнав, про несправедливе звинувачення в тих «злочинах», що насправді були лише протестом проти свавілля магнатів: *Але чому не чути з правдивих ваших пац про тих погромів чорні буреломи, які вчинив Чарнецький тут і Лац* (2, с. 122).

Фонова характеристика антропонімів дозволяє дійти висновку, що зазначені імена є узагальненими й типізованими образами тогочасних магнатів, «катів українського народу», що наживалися на горі і злиднях звичайного народу. Акцентується увага на відсутності національного духу у таких людей, які ставали «політичними перевертнями», втратили державницьке мислення: *З Ревух робилися Ржевувськими* (2, с.182), зрадивши своєму родоводу з *Жовкви* чи *Вишнівця*, ставали *Жолкевськими*: *Жолкевський, гетьман, той, що із Жовкви, / іще молився й плакав перед боєм* (2, с. 81) та *Вишнівецькими*: *Князь Єремія* кликав до звитяг, / *Над ким звитяги? Над своїм народом? / Князь Єремія з Вишнівецьких родом* (2, с. 81).

Окремо Л. Костенко говорить про Адама Киселя – це політичний та воєнний діяч Речі Посполитої, який був чернігівським старостою. Прославився тим, що намагався одночасно співпрацювати із різними країнами і хотів знайти компроміс, який був не вигідний українській стороні: *Адам Кисіль там робить якісь скоки. / Як той литовський цип – / молотить на два боки* (2, с. 87). У онімному просторі роману «Берестечко» це прізвище набуло значення фразеологізму: «йти у Киселі», що означає тертися при владі заради власної вигоди, зраджувати. На лексичному рівні цей антропонім зазнав переходу із загальної назви до власної: слово кисіль – це солодкавий напій, слизька аморфна речовина, на антропонімічному рівні – прізвисько м'якої, іноді

підступної, ненадійної людини, яке згодом закріпилося як офіційне прізвище, на відантропонічному – як узагальнене поняття, як позначення людей з подібними рисами характеру.

Авторка вдається до порівняння за допомогою антропонімів: звільнене з неволі: *Дівча краси недоторканної, мабуть, як та колись Хурем* (2, с. 13), що з полонянки стала всесильною Роксоланою; єдиний «порубаний у боях» охоронець замку нагадує характерника Мамаю: *А може, він Мамай. З'явився, та і вже, бо часом є, а часом і зникає* (2, с. 26). Навіть берізки в ліску порівнюються з перетвореною на соляний стовп жінкою біблійського Лота: *Брела золота / І жінками Лота / білів, болів березовий стовбняк* (2, с. 44).

Деантропонімні конотоніми не лише винюансовують художню панораму історичного роману, але й розширюють значеннєві відтінки, пов'язані з історичним і релігійним розвитком української нації, відтвореної в іменах.

3.1.3. Сакральна сфера семантичного простору конотонімів. Релігійні імена мають здатність до переосмислення своєї семантики внаслідок існування поза межами релігійного тексту. Цей процес називається десакралізацією, тобто зникненням теологічного значення. Теоніму характерна можливість пристосування до земних реалій. Тому потрапляючи у звичайний текст, релігійна назва набуває нового, реального, побутового значення.

Яскравим прикладом цього є перехід теоніму у зоонім у романі М. Вінграновського «Северин Наливайко».

Бойовим товаришем Северина Наливайка завжди був кінь, і після втрати свого коня Свата йому дістався верблюд, якого звали Месія. Звичайно, це вигаданий елемент розповіді, але він створений письменником для художнього увиразнення. Месія з іврити перекладається як Христос. Тобто божественне ім'я переходить із класу релігійних до класу земних реальних імен. Але образ Спасителя залишається у ядрі лексеми і на фоновому рівні сприймається реципієнтом.

У романі Л. Костенко «Берестечко» конотативні теоніми функціонують у вигляді взаємодії двох семантичних характеристик.

1. Реляція *біблійний персонаж – реальний образ*.

Мойсей. Образ Мойсея у романі приписується Б. Хмельницькому. За біблійними переказами, Мойсей – пророк і вождь єврейського народу, який водив євреїв 40 років по пустелі, обіцяючи знайти Обітовану землю. Переосмислений релігійний образ набув нової семантики «надії, віри у щасливе майбутнє». Після Пиляви та Жовтих Вод Б. Хмельницького нарекли Мойсеєм і гетьман розуміє, що саме він є спасителем народу. У поемі «Берестечко» цей конотонім трапляється двічі: у стверджувальному і у заперечному контексті: *Коли вступив у Київ я комонно – після Пиляви, після Жовтих Вод – мене ж вітали малиновим дзвоном, мене ж **Мойсеєм** називав народ!* (2, с. 17). Але сам гетьман сумнівається у своєму призначенні: *Я ж не **Мойсей**. Народ – на рані рана. Моє чоло побила сивина. Куди іти? Земля обітована – вона ж під нами, наша, ось вона!* (2, с. 17).

Понтій Пілат. Прокуратор Іудеї у 26–36 рр. н.е. Правління часів Пілата характеризувалося масовим насиллям та стратами. Згідно із релігійними писаннями, засудив до розп'яття Ісуса Христа. «*Від брата до брата ходжу — як від **Понтія до Пілата***» (2, с. 102).

Юда (Іуда) Іскаріот. Один із дванадцяти апостолів, учень Ісуса Христа. За 30 срібняків зрадив Ісуса,. Коли Ісуса засудили до страти, Юда розкався і повернув 30 срібняків першосвященникам зі словами: «Згрішив я, зрадивши кров невинну», але їм було вже все одно. Семантика, яка розвинулася на основі цього конотоніма – «зрадник». Конотонім Іуда вводиться у текст із метою посилити експресію описуваної ситуації. Названий конотонім вживається для передавання сарказму та іронії: *То промінійте славу на халяву, і засміється сам **Іскаріот!*** (2, с. 118).

2. Реляція *земля (Батьківщина – Україна) – народ – Бог*. Оригінальним авторським прийомом є перерахування на рівні співвіднесеності теонімічного конотативного відтінку у структурі топонімів, що актуалізує історико-

культурологічний детермінант й конотат *святості* аналізованих номінацій: *Моя Білобожниця, мій Богодухів, / моя Вознесенка, мій Богуслав! / Лавро моя! / Мій колючий Тернопіль! / Вічний Ридоміль і вічна Ташань. / Білою Церквою в зоряний попіл / вирости храми твоїх ридань* (2, с. 116).

3. Реляція *гетьмани/ громадянський обов'язок, патріотизм*. Ю. Карпенко наголошував на конотативній навантаженості імен історичних осіб: «У художньому тексті імена історичних осіб, реальні топоніми стають компонентами літературної ономастики і починають «промовляти». Вони співвідносяться з тими ж денотатами, що і за межами твору. Але характер того співвідношення, у зв'язку з переходом з мови у мовлення, може суттєво змінитися. Св'ятячись відображеним світлом – історичним (від реального денотата) і художнім (від створеного письменником образу), реально-історичне ім'я набуває в художньому творі і своє власне, ономастичне світло» [43, с. 69].

Образи реальних історичних осіб мають здатність набувати теонімної семантики: *Отак скажу я на Суді Страшному. / Умру в багні, воскресну в Богуні. / Бо він – Іван. Іван – то є син Грому. / Він брат всього святого у мені* (2, с. 40). Іван Богун підноситься до рівня святого. Таким чином прослідковується процес трансонімізації – переходу із класу антропонімів у клас теонімів.

З іронією авторка аналізує політичну ситуацію в Україні. За допомогою онімів вона створює метафоричний образ, який правдиво відображує реальність. Внутрішня форма антропоніма передає емоційне забарвлення, що виникло протягом багатьох років: *Ті шило проміняли вже на швайку, / А ті в орли Тетерю призвели. / Там вибрали якогось чоловічка / і думають, що це вже Вифлеєм. / Ще й прізвище хороше – Заплюйсвічка.* (2, с. 99). Таким чином поетеса вказує на псевдопатріотів, яким байдуже до долі Батьківщини.

4. Реляція *освіта / світогляд / релігія*. Прийняття Київською Руссю християнства зумовило появу на території тогочасної держави релігійного вчення – Біблії, що тлумачить людину і людство як ідеальний високий образ Бога. Людина – носій Божественного духу, тож варто говорити про духовну

спорідненість усього людства, адже воно наслідує Ісуса Христа. Про єдність усіх людей говориться і в тогочасній літературі – Повісті минулих літ, де Нестор Літописець говорить про єдине походження слов'ян від нащадків прабадька Ноя.

Для староруських книжників найбільш значущою стає соборна перспектива бачення людини. Це виявляється зокрема у сакралізації уявлень про соціум і про життєвий світ людини загалом. Тому авторка апелює до духовного «коріння» нації. Цим вона вказує на глибокий моральний розвиток українського народу: *Але ж, диви, найпершу в світі **Біблію** – / слов'янську – миру появили ми* (2, с. 98).

5. Символіка: *месія*. Онім Месія в художньому мовленні реалізується у традиційному переносному значенні – «духовний лідер, визволитель»: *І три зорі дивитимуться в ясла. / І Україна ждатиме **Месії***. (2, с. 136). Проводиться паралель між Єгиптом, звідки Мойсей рятував євреїв від єгипетського рабства, та Україною, яка чекає свого «рятівника». Герменевтика адгерентних імен дозволяє констатувати суголосність не лише прагнення самобутності національної, але й державницького мислення; також сподівання на те, що Україна стане чимось більшим, вийде поза рамки феноменів земного та навіть духовного життя і сягне сфери незбагненого. Назва Месія у художньому тексті об'єктивує Бога, який рятує свій народ чи окрему людину, а також світ і тіло Христа.

У природі Бога є місце і Його знанню, оскільки Він володіє всією досконалістю, а особливо найвищою – розумовим життям (адже згідно з постулатами ономотологічного учення Бог є Ум). Бог спонукає людські уми до активної розумової діяльності в пошуку Істини: *Казав **Йоанн**: «В початку було слово»* (2, с. 119).

6. *Внутрішній стан / оцінка за біблійними настановами*. Метафоризація біблійних імен за допомогою експресії допомагає створити високу, трагічну напругу: *Брела голота...І жінками **Лота** / білів, болів березовий стовбняк* (2, с. 44). Біблійний Лот не був багатоженцем, але в цьому тексті заміна однини

множиною виправдана: березовий стовбняк – білі журливі соляні стовби. І дуже точно, і напрочуд поезійно одним образом зображено стан, почуття і – для багатьох фінал.

Будучи сотворена на образ Божий, людина за своєю духовною природою вільна перед усім скінченим суцям. Якщо ж вона здатна у своїх теперішніх обставинах іти супроти Бога, то тільки тому, що не має чіткого бачення Бога, цієї остаточної підвалини й мети свого життя. Тому у переломних моментах людина здатна до самоаналізу. Саме в цей час особистість починає духовно очищатися: *Це мій кінець. Душа у потолоччі / Вже хоч співай Давидові псалми.* (2, с. 47). Процес номінації власних назв дозволяє апелювати до внутрішніх станів героїв: *І може, це було переступом, / і нас осудять в небесах, – / у храмі Божому, всечесному, / нас обвінчав Іоасаф* (2, с. 96).

7. Образний засіб – порівняння. Спостерігається проведення паралелізму з історією з книги Йони, згідно з якою пророка Йону проковтнув кит і він пробув в череві кита три дні і три ночі: *Провільгли стіни. В кам'яному чреві / сиджу як Йона в череві кита* (2, с. 47). Йона розкався, що привело його до особистого відродження. Ця біблійна історія не є метафоричною, оскільки сам Христос казав: «Бо як Іона був у череві кита три дні і три ночі, так і Син Людський буде у серці землі три дні і три ночі» (Мф 12, 40). Це є нагадуванням того, що Він має план щодо нас і спостерігає за тим, щоб ми виконували його.

В історичному романі «Берестечко» Л. Костенко теонімні мовні одиниці використовуються на рівні інгерентного й адгерентного художнього фону, що уможлиблює подання української історії на основі інтерпретації історичних фактів у тісному взаємозв'язку з культурною й релігійною іманентними характеристиками. Художньо-літературне відтворення подій з допомогою використання стилістичних можливостей теонімів сприяє не лише ретрансляції, а й формуванню історичної пам'яті української нації.

3.2. Асоціативний експеримент

Асоціативний експеримент є важливим елементом дослідження мовної свідомості та її національної специфіки, сприяючи виявити національно-мовну картину світу певної нації. Асоціативний експеримент заснований на психолінгвістичній техніці аналізу семантики слова, що дозволяє виявити семантичні зв'язки слів, які мають місце у психіці реципієнта і тим самим узагальнити поняття «менталітет» і «національна картина світу». Фізіологічною основою й основним механізмом процесу створення асоціацій є умовний рефлекс – тимчасове нервово з'єднання.

У Великому психологічному словнику асоціативний експеримент визначається як метод дослідження мотивації особистості та прийом виявлення асоціативного ряду реципієнта на слово-стимул на основі минулого досвіду [69, с. 34]. Засновником такого методу дослідження вважається К. Юнг, одночасно з ним у співвідносному напрямку працювали М. Вертгеймер і Д. Кляйн.

На сучасному етапі асоціація розуміється як сукупність психічних процесів (сприймання, осмислення, оцінювання, відображення інформації), які активізуються при появі стимульного слова і які формують образ предмета, явища. Отже, будь-який елемент навколишньої дійсності має у свідомості людини свій асоціативний аналог. Схема появи асоціативного ряду аналогічна до схеми утворення конотативного значення (Табл. 1.1.). Для вдалого створення додаткового значення денотативна сема (тобто сама лексема) повинна сприйнятися особистістю. Надалі під процесом осмислення та оцінювання інформації розуміється надання новому засвоєному слову статусу набутого досвіду, саме за таких умов активізується остання фаза – відображення відомої лексеми з погляду власного сприймання, тобто створення асоціативного ряду на основі раніше відомої інформації.

Ми провели асоціативний експеримент на основі 17 (сімнадцяти) слів-стимулів, відібраних із лексичного простору досліджуваних нами романів письменників-шістдесятників (М. Вінграновського «Северин Наливайко» та

Л. Костенко «Берестечко»). Задля детального вивчення розвитку і функціонування концептів було досліджено 300 реципієнтів. Для кожного реципієнта давалося завдання назвати якомога більше асоціацій, але деякі називали одну або жодної. Вибірка складалася на основі різних вікових груп. Серед них присутні такі: старша школа, студенти ЗВО, люди середнього віку, люди похилого віку. Така диференціація надасть змогу дослідити процес утворення асоціативних груп на однакові стимули у людей різних вікових і соціальних категорій.

Для прикладу можна навести антропонім Дмитро (Байда) Вишневецький. У групі студентів ЗВО були наведені такі перші шість асоціатів: *гетьман 17, козаки 11, козак 7, Запорізька Січ 7, байкар 6, історія 5*. У той час як у групі людей похилого віку найчастотнішими стали такі: *письменник 9, козак 4, гетьман 3, отаман 2*. Окрім того, багато представників останньої групи поставили прочерк біля цього імені, що говорить про незнання цього історичного діяча. Асоціат *письменник 6*, який найчастіше застосовували представники старшої групи, є хибним і не відповідає дійсності. Причиною цього є відсутність досвіду, тобто ланцюга психічних процесів, пов'язаних із зазначеним антропонімом, оскільки в часи Радянського Союзу у шкільній програмі було відсутнє вивчення цього історичного персонажа. У той час як у сучасній школі Байда Вишневецький подається як засновник Запорізької Січі.

Цікавим з погляду психолінгвістики є тлумачення людьми різних вікових категорій сучасних історичних подій. Окупація Криму російськими військами, що триває протягом останніх п'яти років на території України, відображається у сприйманні топонімів *Крим* та *Москва*. Асоціати, які використала група студентів ЗВО щодо топоніму Крим, мають патріотичне та негативне забарвлення: *наш 28, Україна 16, Росія 12, війна за Крим 8, захоплений Росією 6, окупація 6, Путін, сепаратисти, відокремлений, неживий, не наш*. На це впливає інформаційна політика, що певною мірою нав'язує певні образи, стереотипи й усталені фрази, а також відсутність власного чуттєвого образу, на основі якого могла б розвинути асоціація. Навпаки, у групі людей старшого

(третього) віку переважають асоціації на позначення особливостей природи цієї території: *море 10, відпочинок 10, Фарос 4, гори 4, сонце 2, курорт 2, здравниця, подорожі, туризм, природа, краса, Ялта, берег, тепло, Алушка, Ай-Петрі, Аю-Даг, Севастополь, катакомби, медовий місяць, Ботанічний сад.*

Аналогічну ситуацію спостерігаємо на прикладі топоніма Москва. Старше покоління асоціює Москву із СРСР та її пам'ятками, тому застосовуються переважно такі лексеми: *Кремль 6, Росія 6, СРСР 4, Мавзолей 4, Червона площа 4, столиця СРСР 2, Третьяковка, князь Довгорукий, військовий парад.* На противагу цій групі, у студентів ЗВО найчастотнішими стали негативно забарвлені лексеми: *холод 12, агресор 10, Путін 9, війна 6, не дружній народ.* Однак прослідуються і асоціати-символи, які певним чином стали стереотипними щодо цього топоніма. Серед них *балалайка 12* – музичний інструмент, на якому грали переважно на території Росії, *ведмідь 10* – асоціюється з усією Росією, але ця тварина є лише на території окремих частин цієї країни (наприклад Сибір), *горілка 6* – символ, що став основою для створення багатьох жартів щодо росіян, *матрьошка 6* – власне російська дерев'яна іграшка у вигляді розмальованої ляльки, *кокошник 4* та *валянки* – старовинні елементи одягу росіян.

Однак є топоніми, асоціації до яких збігаються у всіх вікових групах. Серед таких топонім Київська Русь. Спільними асоціатами до неї є: *князі, держава, Володимир Великий, хрещення, Ярослав Мудрий, воєнні походи, хрещення, давня, Ольга, слов'янська держава, Україна, Кий, Щек, Хорив, Либідь, Олег.* Київська Русь – це основа, з якої починається вивчення історії, це прадержава з якої починається відлік розвитку української державності, тому однією із асоціацій є «початок», яку зазначили усі вікові групи.

Життєвий досвід, інтелектуальний розвиток, сфера соціального оточення та уподобання впливають на формування асоціацій. У дітей шкільного віку зустрічаються асоціації, пов'язані із буденним життям, наприклад, Дніпро – *шаурма*, Москва – *EXLPOSIVE MIKE* (канал на YouTube для любителів мотоциклів), Крим – *пахлава*, Річ Посполита – *полуниця*, Київ – *underground*

(підземка), Київська Русь – *мультфільм*, Москва – *Кремлебот* (людина з десятками акаунтів, яка веде пропаганду в інтернеті за бюджетні гроші).

Асоціації на основі гри слів/переробленні власної назви зустрічаються переважно із антропонімами: Северин Наливайко – той, хто наливає; Дмитро (Байда) Вишневецький – вишня, той, хто збирає вишні, варення, але зустрічається кілька разів і при творенні асоціації на теонім Спас – *убі* з (дописування частини слова).

В окрему групу асоціатів варто виокремити їжу. Кожна країна асоціюється з якимись стравами, наприклад, Росія (а детальніше Москва) завжди славилася *пельменями*. До цього додається сучасне бачення Москви. Саме московські цукерки – *шоколад*. Україна ж асоціюється із *борщем*, *галушками*, *хлібом* і *короваєм*.

Реакції на слова-стимули в асоціативному експерименті поділяються на два типи: парадигматичні та синтагматичні. Перші засновані на визначенні подібності або протилежності між стимулом та реакцією (синонімічні, антонімічні відношення), а останні базуються на властивості поєднання з іншими словами у мовному потоці.

Навооимо перші 24 асоціати до слова-стимула Україна: *Батьківщина* 10б, *країна* 67, *незалежна* 16, *державна* 14, *мій дім* 13, *мальовнича країна* 11, *Київ* 10, *багата* 7, *Дніпро* 6, *зелена* 2, *квітуча* 2, *родина* 2, *Карпати*, *Крим*, *Донбас*, *добрі люди*, *тепла*, *сильна*, *незламна*, *гарна*, *родюча*, *єдина*. Серед них 10 мають парадигматичні відношення (синоніми *Батьківщина*, *країна*, *державна*, *мій дім*; гіпонімія (виділення частини із цілого): *Київ*, *Дніпро*, *Карпати*, *Крим*, *Донбас*, *родина*) і 12 зі синтагматичними відношеннями (прикметники із метонімічним значенням – *сильна*, *незламна*, *незалежна*, *єдина*; прикметники на позначення характерних особливостей України – *мальовнича країна*, *багата*, *зелена*, *квітуча*, *тепла*, *гарна*, *родюча*, *єдина*).

Ментальність народу передають асоціації України, пов'язані з рослинним світом. Серед них *калина* 24 – символ роду, безсмертя. Разом із *вербою* – найбільш оспівані рослини в українській народній творчості; *соняшники* –

«квітка сонця», образ батьківщини; *лісостеп, лани, сосновий ліс, земля* – типові кліматичні умови на терені України.

Значну частину у процесі сприймання топоніму Україна займають асоціації-символи: *вишиванка, гопак, вишневий сад у розквіті, коровай, кобза, пісня, мова солов'їна, вінок, колос, сало, національні костюми*; відомі люди, письменники, які асоціюються з Україною: *Зеленський, Тарас Шевченко, Леся Українка, Богдан Хмельницький*, а також державні символи, такі як *гімн, прапор, жовто-блакитний, синьо-жовтий*. Паралельне існування двох варіантів назви українського прапора говорить або про незнання історії виникнення державних символів України, або про свідоме невелювання історично правильного варіанту назви внаслідок довіри до спекулятивних припущень (міфів) щодо необхідності перевертання прапора на жовто-блакитний (кольори сонця та води); документально підтверджений той факт, що гетьман І. Скоропадський затвердив синьо-жовтий варіант прапора, який має таку символіку: синій – небо, жовтий – колосся пшениці.

3.3. Асоціативний онімний словник

У зазначеному нами асоціативному онімному словнику подаються узагальнені дані з усіх чотирьох вікових груп. Це надає змогу побачити розширений і деталізований набір асоціацій до кожного зі стимулів. Усього було використано 17 стимулів і досліджено на 300 реципієнтах. Статті словника присвячені таким розрядам власних назв: 1) Антропоніми (*Богдан Хмельницький, Северин Наливайко, Дмитро (Байда) Вишнівецький*); 2) топоніми (*Київська Русь, Київ, Річ Посполита, Москва, Україна, Берестечко, Запорізька Січ, Крим*); 3) гідроніми (*Дніпро, Дністер*); 4) теоніми (*Мойсей, Бог, Божя Матір, Спас*). Асоціації подаються в порядку зменшення кількості згадувань реципієнтами. Перша частина словникової асоціативної статті відображає загальномовну семантичну наповненість лексеми (наявність

однакових асоціацій у більше ніж двох людей), а друга – індивідуальну, притаманну ментальному лексикону конкретного носія мови.

Статті словника подаються не за алфавітом, а за порядком представлення їх реципієнтам.

3.6.1. Дніпро – ріка 203, місто 169, довгий 59, вода 58, широкий 58, Україна 58, область 56, риба 55, глибокий 45, могутий 44, ГЕС 39, Тарас Шевченко 34, козаки 27, футбольний клуб 14, печиво 13, Славутич 12, краса 12, Київ 12, Правобережна та Лівобережна Україна 10, синій 8, течія 8, сонце 8, великий 8, чайки 8, пісня 8, холодильник 8, мотоцикл 8, холодний 4, рідний, прекрасний, чистий, відомий, Хортиця, Запорізька Січ, Борисфен, історія, старовинна слава України, форсування, Білорусь, обласний центр, Гончар, «Рече та стогне Дніпр широкий», вірш, твір, архітектура, пороги, парк, кручі, риба, пароплави, набережна, море, водорозділ, пісок, дно, берег, рибалка, пагорби, літо, сині русла, життя, рух, величність, екологія, карта України, брудна річка, дім баскетбольний клуб, команда КВК, спортивна школа, екскурсія, курси, насолода, пізнання, прогулянка, відпочинок, навчання, лікарня, артерія, географія, шаурма.

3.6.2. Дністер – ріка 273, широкий 23, риба 12, кордон 11, вода 9, Білгород-Дністровський 8, чистий 8, край 8, Тіра 8, довгий 8, синій 8, прекрасний 7, блакитний, стрімкий, легенда, транскордонний, український, відомий, гарний, глибокий, рідний, прозорий, притока Дніпра, Україна, Росія, Карпати, Молдова, Придністров'я, Румунія, Чернівці, Західна Україна, Івано-Франківськ, батьківщина Довженка, вірш, твір, фортеця, історія, деревляни, козаки, кінь, гори, сплав, купання, лісисті берега, гранична річка, забруднення, великий, відпочинок, пляж, водограй, гай, географія, хвиля, течія, небо, сила.

3.6.3. Київська Русь – історія 75, князі 52, держава 48, Володимир Великий 47, Ярослав Мудрий 38, християнство 29, Україна 21, хрещення 17, Ольга 14, Либідь 13, війни 13, давня 12, воєнні походи 11, церква 10, Кий 10, Щек 8, Хорив 8, Київ 8, козаки 8, Давньоруська середньовічна держава 7,

Олег 7, велика 7, царі 7, бібліотека 7, давні часи 7, мультфільм 7, віра 6 богатирі 5, стара 5, Батьківщина 4, слов'янська держава 4, «початок» 4, книгодрукування 4, величність 4, монголо-татари 4, Софія Київська 4, рукописи 2, Святослав, Володимир Мономах, Кирило і Мефодій, Нестор Літописець, Богдан Хмельницький, Росія, Руська правда, Євангеліє, церква, релігія, освіта, перші рукописи, «Повість минулих літ», книга, конституція, центр, поляни, народ, племена слов'ян, волхви, хозари, печеніги, держава русичів, стародавня, мати міст руських, основа, зародження, історична назва України, історична земля наших предків, предки, кольчуга, данина, княгині, споруди, стара, місто, перелоги, феодальна монархія, об'єднання, об'єднала Україну з Росією, дерево, надія, любов, пісня, боротьба, виступ, давнина, бояри, хвороби, недоглянуті, неосвідчені, слава, битва, дерев'яні споруди, вічність, купола, земля, замки, легенди.

3.6.4. **Київ** – столиця 195, місто 91, майдан Незалежності 37, каштани 26, Хрещатик 25, Кий 19, Щек 18, Україна 18, Хорив 19, Либідь 19, Києво-Печерська лавра 18, Президент України 10, гарний 10, краса 9, Дніпро 9, Софія Київська 9, торт 8, Володимир Великий 8, Андріївський узвіз 7, культура 6, майдан 4, велич 4, можливості 4, вокзал 4, багатолюдний 4, великий 3, метро 3, затори 2, центр України 2, Верховна Рада України 2, українці 2, стадіон 2, перспективи 2, Золоті Ворота 2, Київська Русь 2, Ярослав Мудрий, княгиня Ольга, Хорив, мати міст руських, стародавнє, найстаріше місто в Україні, центр, центр бойових дій, центр науки та історії, столиця Київської Русі, столиця початку, прабатьківщина, основні рішення, яскравий, мистецтво, НСК, мости, музей, пам'ятник, університети, пам'ятник «Родина-мать», велике місто, скульптури, технології, парламент, церкви, монастирі, собори, картини, навчання, міст через Дніпро, окраса України, underground, фотоапарат, історія, місто-герой, темп, заробітчани, місто слави, «Рошен», Зеленський, епіцентр, горе, сучасність.

3.6.5. **Річ Посполита (Польща, Литва)** – історія 54, наші люди на заробітках 30, малина і полуниця 28, держава 27, завойовники 16, шляхта 15,

війна 15, сусід 14, стародавні часи 13, договори 10, федерація королівства в давнину 6, імперія 4, закордон 4, Прибалтика 2, землі 2, католицтво 2, Ядвіга, Гедемінос, Вітаутас, Визвольна війна, Брестська унія, Богдан, Київська Русь, «гієна Європи», Європа, Варшава, Золота Орда, Лівобережна Україна, западня під Польщею, гноблення, знищення мови, гнів, рабство, вороги, накинули око на землю, минуле, окупанти, агресори, грабунки, раби, біда, противник України, військові дії, загарбники, чужина, кріпаки, вороги православ'я, конфлікт релігій, родина, єднання, могутність, козацтво, висока культура, карта, заробітки, князі, лицарі, республіка обох націй, реєстрове козацтво, унія, звільнення, ляхи, місто, татари, кордон, інша мова, цікавість, федерація, велич, крилаті гусари, галицькі писарі, сусіди, ляхи, управління, влада, союз країн, поляки, середньовіччя, союз, політика, гроші, чистота, проти абортів.

3.6.6. **Москва** – столиця Росії 101, Росія 89, місто 63, Кремль 37, Червона площа 35, Путін 21, Мавзолей 18, холод 16, балалайка 15, ведмідь 12, агресія 11, війна 9, найбільше місто 5, горілка 4, СРСР 4, колишня столиця СРСР 3, Москва-ріка 3, матрешка 3, центр Росії 3, велика 3, кокошник 2, EXLPOSIVE MIKE 2, імперія 2, Ленін 2, мегаполіс 2, МГУ 2, місто-герой 2, історія 2, чужа, ворог, завойовники, агресор, сепари, тиран, емігранти, столиця бойовиків, воєнний конфлікт, не дружній народ, історичне велике супер місто, хоч і агресор, яскрава, зіркова, красива, культура, велика, білокамінна, могутня, величезний, краще місто, ніж Київ, оборона Москви, військовий парад, Романовичі, Іван Грозний, Лужков, бауманка, РУДН, Арбат, Москов-Сіті, Великий театр, дім Пушкіна, Петербург, Третьяковка, князь Довгорукий, «другий початок», пафос, гроші куранти, закордон, робота, рубль, місто в русі, перспективи, краса, пельмені, болото, кільцева дорога, сусідня держава, пробки, бруд, одеколон, шоколад, заробітки, валянки, дівоча коса, Кремлебот.

3.6.7. **Україна** – Батьківщина 106, країна 67, калина 24, поля 20, сало 19, пшениця 18, незалежна 16, степи 15, село 15, держава 14, мій дім 13, мальовнича країна 11, Київ 10, козаки 9, рідна земля 8, чорнозем 7, багата 7, жовто-блакитний 6, Шевченко 6, Дніпро 6, борщ 6, галушки 5, синьо-жовтий 4,

прапор 4, ненька 3, кріпаки 3, козацька слава 3, колос 2, президент 2, знищена країна 2, бруд 2, корупція 2, вишиванка 2, родина 2, гімн 2, безлад 2, зелена 2, квітуча 2, родина 2, Богдан Хмельницький, література, Леся Українка, Карпати, Крим, Донбас, Зеленський, патріотизм, пісня, мова солов'їна, прапор, тризуб, національні костюми, природа, соняшники, лісостеп, лани, сосновий ліс, земля, верба, врожай, лани з хлібом і квіти після дощу, хліб-сіль, хліб, добра, розумна, добрі люди, тепла, сильна, незламна, гарна, родюча, єдина, родючі землі, самостійна держава, працелюбні та добрі люди, дружна сім'я, діти, внуки, рідня, обличчя мами, мати, бідна країна, бідність, богом забута країна, голод, війна, захист, беззаконність, захмарні ціни, наживаються бандити, витрачений час, втрата територій, ранок, співоча, пісня «Україна єдина і сильна», поет, мова, письменник, мудрість, безвіз, пани, гопак, карта, серце Європи, республіка, до складу СРСР входила, історія непокори українського народу країна, вишневий сад у розквіті, своє, коровай, велосипед, робота, край, окраїна, кобза, шахти, кар'єри, краса, небо, краєвиди, вінок.

3.6.8. Берестечко – місто 94, битва 35, Берестейська унія 19, Богдан Хмельницький 18, місто 16, козаки 16, договір 15, кошик 15, Визвольна війна 13, програш 6, поля 6, краса 6, архітектура 6, пам'ятки 4, війна 2, Люблінська унія, Іван Богун, Річ Посполита, Західна Україна, Україна, ляхи, козацьке маленьке, місточок, селище, історія, перемога, кінь, сідло, берег, смерть, бідність, річка, сад, кров, різанина, мирний договір, союз, історична основа, довгоріччя, краса, прізвище, береза, трава, дерево, кора, книжка, дерево, лукошко, плетіння, берест.

3.6.9. Богдан Хмельницький – гетьман 165, козак 39, отаман 22, булава 20, історія 19, мужність 17, козаки 16, Жовті Води 16, пам'ятник в Києві 16, булава 15, Визвольна війна 14, Запорізька Січ 13, хміль 11, 5 гривень 10, полководець 9, війна 9, відважність 4, вождь 4, видатна постать 4, воєвода 4, завойовник 2, Чигирин 2, Україна 2, письменник 2, незалежність 2, сила 2, «Чи не той то Хміль» 2, вояка 2, воїн, визволитель, мужня людина, але зраджена, легенда, український полковник, захисник, гетьман в Україні,

дипломат, поет, українська держава, Чорна рада, 1648 рік, 1648-1654, єднання у 1654 р. України та Росії, дружба з Росією, договір про дружбу з Росією, союз з Росією, Київська Русь, Полтавська битва, Карл 12, Росія, Річ Посполита, Польща, Право- та Лівобережжя, Гетьманщина, Веселі Терни, місто Хмельницький, боротьба, незалежність, історія, кінь, пам'ять, вуса, грізність, велич, сила, 500 грн, розум, вулиця, вуса, президент, герой, шабля, шведи, герой, міцність, пісня.

3.6.10. Северин Наливайко – козаки 69, козак 47, гетьман 44, історична особистість 41, отаман 39, Запорізька Січ 33, історія 31, бій 30, письменник 28, хоробрість 27, повстанець 24, повстання 22, Хортиця 4, П'ятка 4, Річ Посполита 2, Гусятин, Волинь, Україна, характерник, війна, походи козаків, мужній, розумний, політик, українець, селяни, організатор, бунт, свобода, патріот, давні часи, шаблі, сміливість, мужність, військовий діяч і ватажок, сила, герой, козацьке повстання, минуле, борець, козацький ватажок, кінь, вишиванки, шинок, чуб.

3.6.11. Бог – віра 62, церква 47, Біблія 45, релігія 34, Всевишній 30, творець 17, ікона 15, Справедливий 14, все 14, Всемогутній 14, рай 13, великий 12, святість 11, батько 11, уява 10, душа 10, сила 10, молитва 9, Ісус Христос 8, надія 7, отець 6, Спаситель 6, християнство 4, милосердя 2, невідомо чи є 2, Господь 2, пан 2, немає 2, вічність 2, могутній 2, вища сила 2, небеса 2, прощення 2, є 2, єдиний 2, захисник 2, Всесвіт 2, любов 2, Коран, Пасха, Райський сад, Різдво, Новий Завіт, Іуда, Перун, Яхве, Аллах, Адам і Єва, Друге пришествя, Милостивий, Всесильний, Благий, Вседержитель, Творець, мудрий, прощаючий, володар, друг, помічник, всесвітній ідеал, моя мама, чоловік у рясі с хрестом, Безмежний, Високий, Всемилолюбивий, чоловік, щось величне, керує світом, батько Ісуса Христа, всередині кожного, людина, єврей, усе бачить, благодать, святість, добрий, гріхи, пекло, кара, сумління, апокаліпсис, 4 всадники апокаліпсису, гріхи, суд, каяття, у кожного свій, костюл, секта, священники, псалом, коліна, батюшка, 10 заповідей, заповіді, пророки, священна вода, політика, вчення, допомога, совість, серце, величність,

розуміння, диво, мудрість, життя, підтримка, добро і зло, правда, любов, надія, людяність, світло, мир, закон, хрещення, ампула в силует, дух, єство, надприродне, міфи, легенди, янголи, життя і смерть, імператор, вічність, людина, створення світу, образа, спокій.

3.6.12. Божа Матір – ікона 83, матір 38, Марія 27, церква 14, релігія 13, Ісус Христос 12, жінка 12, святиня 12, молитва 11, віра 10, захисниця 9, Богородиця 9, свята жінка 8, Бог 7, надія на щось хороше 6, захист 3, свята 3, добра 3, мати Ісуса Христа 3, берегиня 2, непорочне зачаття 2, свічка 2, оберіг 2, спасіння 2, всевишня 2, покровительство 2, берегиня 2, святість 2, зцілює 2, Біблія, Мадонна, Львів, Покрова, свята Анна, Україна, богобоязлива, чесна, благочестива, єдина, гарна, пречиста, слухняна, праведна, спокій, врівноваженість, справедливість, воскресіння, вічність, розумна, образ невинності, праматір, заступниця дітей, піклувальниця, лікує, картина, народження, рай, католики, життя, легенди, «яйце-райце», ясла, допомагає, міф, сонце, життя, долоні, християнство, цвяхи, богиня, мужність, уява, небеса, образи, сльози, очі, хрестини.

3.6.13. Мойсей – пророк 71, єврей 33, Біблія 29, іудеї 27, розвів море руками 18, 40 років 16, Бог 15, святий 15, провідник 14, пустеля 14, поводитир 12, проповідник 12, апостол 11, Єгипет 10, вірш Івана Франка «Мойсей» 8, Старий Завіт 8, віра 6, визволитель 5, Ізраїль 5, 10 заповідей 5, людина 5, море 4, вивів з пустелі 4, дух 4, смерть 4, навпаки 4, єврейський народ 2, Боголюбивий 2, Ієрусалим 2, спаситель 2, праведник 2, релігія 2, раби 2, п'ятикнижжя Мойсея, Ісус Христос, Левіт, біблійна особа із Закону Мойсея у Старому Заповіті, ковчег Завіту, Іорданія, вождь ізраїльського народу, помічник, смиренний, сильний, майже Іван Сусанін, але чоловік, пастир, ватажок, архангел, раб Божий, обітована земля, диво, блукання, посох, книги, поема, терпіння, місія, пошук, блукання, молитва, сонце, хмари, міфи, історія, церква, посох, вівці, розум, приклад для інших, хліб, вино, товариш, доля, правдива легенда, давні часи, вода.

3.6.14. Дмитро (Байда) Вишневецький – гетьман 73, козаки 59, історія 34, козак 26, письменник 27, Запорізька Січ 22, отаман 22, битва 21, байкар 20, меч 20, війна 19, похід 19, магнат 18, Україна 16, булава 8, відважність 7, хоробрість 6, пісня 2, кобза 2, засновник Запорізької Січі 2, справедливий, засновник, герой, закатований, полководець, історична постать, знавець, вільні люди, воїн, мученик, князь з роду Гедемінів, герой балади, повстання, легенди, Крим, мабуть любив турецьке узбережжя, православ'я, Чигирин, партія, мудрість, дух, сум.

3.6.15. Спас – свято 156, яблучний 148, медовий 93, церква 68, маковія 52, горіховий 32, релігія 32, фрукти 30, серпень 18, літо 16, їжа 15, ибі 3, літо 2, молитва 2, Ісус Христос, Божий Син, Бог спас, Бог, спаситель, Трійця, козацтво, мама, яка розповідає про це свято, бабуся, яка ставить яблука, спаситель, народний, рятівник, християнство, язичництво, слов'яни, готуй рукавички про запас, гра, змагання, боротьба, стіл з їжею, пшениця, весна, піст, посвята, свято врожаю, вино, льон, дитинство, символ християнської віри, спас на крові, нерукотворний, млинці.

3.6.16. Запорізька Січ – козаки 187, історія 35, гетьман 31, Запоріжжя 27, острів 23, Хортиця 23, шабля 21, пороги 20, війна 18, козаке військо 17, битва 17, фортеця 16, Дніпро 15, Б. Хмельницький 14, вольниця 13, сила 13, бої 11, кобила 8, Катерина 7, захисники 5, свобода 3, Катерина 2, зброя 2, дім козаків 2, воїни 2, держава 2, походи 2, курінь 2, оселедець 2, міць 2, Україна 2, Байда Вишневецький, Тарас Бульба, Іван Сірко, Жовті Води, Чортотлик, національно-визвольна війна українського козацтва проти Речі Посполитої, Кримського ханства та Османського іго, воювали з турками, повстанці, військові, завойовники, донські козаки, кубанські козаки, міцні хлопаки, дружній народ, непокірність, характер, воєнна організація, острів, військовий центр козацтва, регіон, козацькі землі, булава, віра єдина, чайки, кримсько-татарське ханство, зруйнування Січі, фортеця, дозорний, шинок, випробування, запої, гулянки, наступи, воля, сіно, камені, слава, батіг, козаки-характерники, укріплення, тютюн, провозання, екскурсія, запорожці за Дунаєм, чайки, сила,

каша, бійка козаків, річка, воля, походи, куріні, вежа, мужність, хутір, шаровари, татари, перекази, слава українських козаків, хоругви, козацька республіка, музей, куліш, казанок.

3.6.17 **Крим** – море 129, гори 54, півострів 47, відпочинок 49, наш 48, Україна 47, кримські татари 43, Росія 36, Севастополь 34, Артек 32, окупація 28, війна за Крим 26, Ялта 24, гарний 23, Ботанічний сад 23, вино 21, Сімферополь 19, АР 18, втрата (прекрасного) 9, Ялта 8, краса 8, природа 7, острів 6, захоплений Росією 5, дитинство 3, хвоя 2, сіль 2, землі 2, теплий 2, не наш 2, сонце 2, курорт 2, пісок 2, літо 2, порти 2, пляж 2, подорож 2, республіка 2, Фарос 2, Ай-Петрі 2, Батьківщина, ЮБК, Алупка, Аю-Даг, пальми, Ялтинський зоопарк, Лівадійський палац, Мис Сарич, об'єкт Зоря, Воронцовський замок, Горбачов – розвал СРСР, Чехов, Горький, купец Кузнецов, Фароська церква, Чатирдаг, Роман-Кош, Керчинський пролив, Керчинський міст, оборона Керчі, оборона Севастополя, Черноморський флот, Тарханкут, Мис Казантип, футбольний клуб Таврія, Джемужкайські каменоломні, захват Крима, Руська Весна, Херсонес – хрещення Русі, Володимир Великий, Кримсько-Турецька війна, Чорне море, Гурзуф, Ведмідь-гора, Чехов, національно-визвольна війна українського козацтва проти Речі Посполитої, Кримського ханства та Османського іго, завойовники, Путін, конфлікт, біль, утрата, відібрали, сепаратисти, відокремлений, неживий, велич, тепло, могутність, чистота, кораблі, палаци, берег, кипариси, туристи, вода, виноград, персики, країна, місто-метрополія, відпустка, гарне місце, чайки, екскурсії, пахлава, катакомби, архіпелаг, сірий, равлики, будинок, повітря, ліси, медовий місяць, корисні копалини, здравниця, туризм.

Висновки до третього розділу

Ономастика в романах шістдесятників (Л. Костенко «Берестечко» та М. Вінграновського «Северин Наливайко») становить провідний художній засіб задля зображення подій. Власні назви виступають не лише вираженням подієвої

інформації, але й указують на емоційний настрій авторів, надають емоційно-експресивного забарвлення сюжетній канві.

Важливим складником історичного роману є національно-культурний, який надає змогу орієнтуватися не лише у часопросторі, але й допомагає сформувати у реципієнта уявлення про особливості історико-культурної й політико-економічної констант окремої нації.

До лексики з національно-культурною семантикою належить безеквівалентна, фонові й конотативні лексика. Конотативне значення паралельно співіснує із денотативним, основою його формування є емоційно забарвлена інформація, що слугує засобом утворення асоціацій. Метою проведеного психолінгвістичного асоціативного експерименту визначено практичне виявлення сформованого в українців образу тих онімних реалій, які мали найбільш кількісну частотність в історичному просторі романів М. Вінграновського та Л. Костенко. Серед топонімів ми виокремили назви історичних міст (Київська Русь, Річ Посполита), сучасних міст (Київ, Москва). З'ясовано, що саме на останніх топонімах яскраво простежується дескриптор рівня сприймання міста на паралелі минуле / сучасне в різних вікових групах. Група антропонімів орієнтована на реальні історичні персонажі, оскільки основна функція історичного тексту полягає у відтворенні реальної інформації.

У ході нашого дослідження ми виявили різноманітність оцінювання і сприймання фактів історії різними віковими категоріями. Причинами цього є вплив мас-медіа, тобто інформаційна політика, відсутність у реципієнта власного чуттєвого досвіду, пов'язаного із словом-стимулом.

ВИСНОВКИ

Під онімом розуміємо значеннєво сконденсоване слово, основною функцією якого є ідентифікація й індивідуалізація об'єкта чи предмета. Онім слугує для виокремлення названого ним об'єкта з ряду подібних, індивідуалізуючи й ідентифікуючи даний об'єкт. Наукова література презентує різні позиції науковців щодо класифікації онімів, але загальноприйнятою вважається класифікація назв за об'єктами, які вони позначають, і тому в роботі апелювали до неї.

Функціональні особливості використання онімів базуються на їх здатності містити в собі фонову інформацію, яка охоплює історичні факти і факти державного устрою певної національності, особливості географічного середовища, предмети матеріальної й духовної культури, етнографічні та фольклорні поняття. Це дозволяє онімам не лише називати явища дійсності, але і створювати у художньому тексті ілюзію реальності, відображати соціально-історичну ситуацію періоду, групувати і характеризувати персонажів.

Розвиток власних назв сприяє розширенню внутрішнього значення. Сукупність усіх знань певної нації, які наділені емоційною характеристикою, стали основою для формування додаткових нашарувань значень. Під поняттям «додаткові нашарування» розуміємо конотативну лексику, яка відображає емоційно забарвлену інформацію й дозволяє сприймати онім і співвідносити його з мовною підсистемою.

Проаналізувавши теоретичний матеріал, ми дійшли висновку, що на сучасному етапі відсутній чіткий термінологічний апарат на позначення конотонімів. Науковці схиляються до таких варіантів: конотонім, конототативні топоніми, детопонімні конотоніми тощо.

Грунтовний аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що науковці недостатньо дослідили детермінацію і зміст психічного розвитку конотативних значень. У науковій роботі доповнено схему, розроблену Г. Лукаш, яка характеризує семантичну структуру лексики з національно-

культурною семантикою. Із позиції психолінгвістики висвітлено чотири основні психічні процеси, на основі яких утворюються нашарування значень: сприймання, осмислення, оцінювання та відображення інформації. Саме на етапі відображення ми спостерігаємо групову емоційно насичену інформацію, яка стає частиною семантики лексеми на чітко визначеній географічній території.

Зокрема, теоніми стають реляційними для світогляду і світосприймання українців. Адгерентна інтерпретація історичних і культуротворчих подій в українському історичному романі розширює наше уявлення про контекст становлення й розвитку самобутності української нації. Функціонування геортонімів указує на релігійно позначене літочислення, яке ґрунтується на релігійних (християнських) святах, оскільки це те, що зрозуміле носіям православної культури і надає можливість вільно передавати інформацію на позначення часу. Географічні назви переважно пов'язані з історично вагомими подіями в житті української нації, почасти пов'язані у контекстуваними в історичну пам'ять надзвичайних або героїчних подій чи вчинків відомих персоналій. Антропоніми пов'язуються як з відомими персоналіями, так і пересічними українцями, створюючи панораму українського суспільства аналізованого хронотопного дескриптора.

Із поняттям конотонім тісно пов'язане поняття асоціації, які ми розуміємо як психічний процес реакції на подразник. Асоціації допомагають визначити ментальне поле та національно-культурну картину світу певної нації, що є важливим елементом у вивченні лексичного простору історичного роману. Було проведено асоціативний експеримент на основі онімної лексики, що стала найчастотнішою в романах М. Вінграновського та Л. Костенко, що надало змогу простежити реальні реакції на стимули, пов'язані з історичним минулим України, зробити висновки про присутність конотативного значення в аналізованих онімах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева О. С. Православные геортонимы в составе пословиц и поговорок с прогностическим значением. *Известия ВГПУ*. 2009. Вып. 7 (41). С. 80–83.
2. Андреева О. С. Семантико-стилистические особенности функционирования геортонимов в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Волгоград, 2004. 20 с.
3. Алексеев В. И. Nomina Sacra : теонимы как особый тип ономастического пространства. *Вестник ИГЛУ*. 2012. Вып. 3. С. 28–35.
4. Архипова С. В. Ассоциативный эксперимент в психолингвистике. *Вестник Бурятского госуниверситета*. 2011. Вып. 11. С. 6–9. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/asotsiativnyy-eksperiment-v-psiholingvistike> (дата звернення: 10.09.2019).
5. Бачинська Г. В. Лінгвокультурологічні виміри онімного простору поетичних творів Миколи Вінграновського. *Науковий вісник ЧНУ*. 2006. Вип. 41. С. 217–219.
6. Белей Л. До проблеми терміно-понятійної нормалізації літературно-художньої антропоніміки. *Проблеми слов'янської ономастики* : зб. наук. пр. Ужгород, 1999. С. 14–22.
7. Белей Л. Літературно-художня антропонімія як мовно-стилістичний засіб розкриття характеру персонажів. *Українська мова і література в школі*. 1993. Вип. 7. С. 36–39.
8. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород : Патент, 1995. 120 с.
9. Березович Е. Л. Семантические микросистемы топонимов как факт номинации. *Вопросы ономастики : Номинация в ономастике*. 1991. Вып. 19. С. 75–90.
10. Бондалетов В. Д. Русская ономастика. Москва : Просвещение, 1983. 224 с.

11. Бондаренко Е. В. Матричное моделирование базовых понятий картины мира. *Вісник ХНУ*. 2013. Вып. 1051. С. 6–11.
12. Бочарова И. Названия религиозных праздников в языковой картине мира и принцип их организации как лексической парадигмы. *Язык и литература в контексте межкультурной коммуникации* : материалы науч. конф. (Ванадзор, 15 окт. 2016 г.). Ванадзор, 2016. С. 53–59.
13. Брунов А. В. Топонимы в их отношении к терминам и детерминологическим единицам. *Журнал «Лингвистика»*. 2011. Вып. 2. С. 61–68.
14. Бубнова Н. В. Системный подход к исследованию ассоциативно-культурного фона ономастических единиц: от регионального к общенациональному уровню. *Вестник РУДН*. 2016. Вып. 14. С. 26–34.
15. Бурукина А. О. Исследование коннотации с позиций когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2010. Вып. 3. С. 35–40.
16. Бучко Д. Словник української ономастичної термінології / упор. : Д. Бучко, Н. Ткачова. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
17. Буштян Л. М. К проблеме фонетической коннотации собственных имен в поэзии. *Русская ономастика* : сб. науч. трудов. Одесса, 1984. С. 118–124.
18. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура : лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного : метод. руководство. Москва : Рус. яз., 1990. 246 с.
19. Вільчинська Т. П. Розвиток концептосфери сакрального в українській поетичній мові XVII – XX ст. : дис... д-ра наук: 10.02.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Інститут філології. Київ, 2009. 40 с.
20. Грінченко Б. Д. Словарь української мови : словник. Київ : Наукова думка, 1907–1909. Т. 1–4.
21. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики : автореф. дис. ... д-ра філол. наук. : 10.02.15. Київ, 1996. 34 с.
22. Дергач Д. В. Специфіка лінгвістичної інтерпретації онімів як компонентів лексичної системи мови. *Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика*. 2008. Вип. 17. С. 92–101.

23. Димитренко Л. Роль фонових знань та культурних реалій у перекладі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика.* 2009. Вип. 10. С. 354–356.

24. Добролюба Г. М. Спостереження за онімною лексикою в ареальній фразеології (на матеріалі фразеології середнього полісся та суміжних територій). *Житомирський держ. університет ім. Івана Франка.* Житомир, 2009. С. 31–39. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/19456189.pdf> (дата звернення: 11.05.2019).

25. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. перевид. в Україні / НАН України, Ін-т укр. археографії. Київ, 1995. С. 801–1230.

26. Энциклопедический философский словарь / за ред. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев. Москва : Советская энциклопедия, 1989. 815 с.

27. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ : Довіра, 1999. 431 с.

28. Єрмоленко С. Я. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ : Либідь, 2001. 224 с.

29. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур. Москва : Валент, 2001. 200 с.

30. Завгородня В. І. Текст у світлі завдань когнітивної лінгвістики. *Перекладацькі інновації : матеріали II Всеукраїнської наук.-практ. конф.* (м. Суми, 15–16 берез. 2012 р.). Суми, 2012. С. 77–78.

31. Зайцева В. В. Антропоніми й топоніми як складники метонімічних перейменувань. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.* Київ, 2011. Вип. 7. С. 306–314.

32. Зведений словник застарілих та маловживаних слів. URL : <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm> (дата звернення: 09.09.2019).

33. Ильин Д. Ю. Системообразующие и социолингвистические параметры описания топонимики региона. *Вестник Тамбовского университета.* Тамбов : ТГУ им. Р. Державина. Вып. 7 (63). 2008. С. 78–85.

34. Калінкін В. М. Из спостережень над поетикою онімного простору роману Ліни Костенко «Берестечко». *Українська пропріальна лексика* : матеріали наук. семінару. Київ, 2000. С. 113–120.
35. Кантемір С. Власні назви як база творення вторинних номінацій. *Наукові записки. Серія : філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип.129. С. 388–392.
36. Караулов Ю. Н. Языковая личность. Русский язык : энциклопедия. Москва, 1997. 210 с.
37. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики : монографія. Одеса, 2006. 325 с.
38. Карпенко Ю. О. Власні назви в художній літературі. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград, 2001. Вип. 37. С. 41–47.
39. Карпенко Ю. О. Дванадцять провідних персонажів роману Ліни Костенко «Берестечко» : ономастичні спостереження. *Записки з українського мовознавства*. 2000. Вип. 10. С. 32–38.
40. Карпенко Ю. О. Етюд про Долю. *Мовознавство*. 1999. Вип. 4–5. С. 55–59.
41. Карпенко Ю. О. Мова топонімів – мова землі : Онімізація тексту як художній засіб у романі Ліни Костенко «Берестечко». *Історико-літературний журнал*. 2000. Вип. 5. С. 30–39.
42. Карпенко Ю. О синхронической топонимике. *Принципы топонимики* / под ред. В. А. Никонова, О. Н. Трубачева. Москва : Наука, 1964. С. 45–86.
43. Карпенко О. Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики*. 2000. Вип. 4. С. 68–74.
44. Карпенко Ю. О. Про онімію роману Ліни Костенко «Берестечко». *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2001. Вип. 11. С. 81–91.
45. Карпенко Ю. О. Функції топонімічних назв у творах Кобилянської : До питання про топонімічну стилістику. *Творчість Ольги Кобилянської*. Чернівці, 1963. С. 25–37.
46. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / Авт.-укл. Ю. І. Ковалів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. Т 2. 624 с.

47. Коваль О. В. Функціонально-стилістичні особливості вживання онімів у поетичних творах М. Вінграновського. *Мова*. Одеса : Астропринт, 2016. Вип. 25. С. 68–71.
48. Колесник Н. Онімний простір та онімне поле як категорії структурування об'єкта дослідження у фольклорній ономастиці. *Українська мова*. Чернівці, 2013. Вип. 4. С. 124–134.
49. Коляда Т. Ф. Інтенціональний світ поезії Ліни Костенко. *Мовознавство*. 1999. Вип. 3. С. 63–71.
50. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. Москва : Высшая школа, 1990. 253 с.
51. Коржанова Ю. В. Онімний простір поетичного тексту (на матеріалі поезії Бориса Олійника). *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. Серія : гуманітарні науки*. 2018. Вип. 6 (53). Ч. 2. С. 78–82.
52. Костомаров М. І. Богдан Хмельницький. Історичний нарис. Київ, 1992. 232 с.
53. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 407 с.
54. Крвавич Д. П. Українське мистецтво : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. : у 3 ч. Ч. 2. Львів : Світ, 2004. 268 с.
55. Кузнецов О. Ю. Рыцарь Дикого поля. Князь Д. И. Вишневецкий. Москва : Наука, 2013. С. 31.
56. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка: учеб. пособие для вузов. Москва : Феникс, 1972. С. 5–11.
57. Кунин А. В. Фразеология : учеб. пособие для вузов. Москва : Наука, 1964. С. 7–13.
58. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. Москва : Советская энциклопедия, 1990. С. 473–474.
59. Лісніченко Л. М. Архетип культурного героя в романі М. Вінграновського «Северин Наливайко». *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2010. Вип. 12. С. 291–297.

60. Лосев А. Ф. *Философия имени*. Москва : МГУ, 1990. 269 с.
61. Лукаш Г. П. *Актуальні питання української конотоніміки : монографія*. Донецьк : Промінь, 2011. 448 с.
62. Лукаш Г. П. Ознаки системної організації конотативних власних назв. *Мовознавство*. 2011. Вип. 2. С. 69–77.
63. Лукаш Г. П. Процес моделювання конотонімічних конструкцій. *Восточноукраинский лингвистический сборник*. 2006. Вип. 10. С. 113–126.
64. Мальсагова М. А. Теонимическая лексика как система (на материале художественных текстов). Назрань : ООО «Пилигрим», 2011. 144 с.
65. Матвеев А. К. *Методы топонимических исследований : учеб. пособ.* Свердловск, 1986. 101 с.
66. Мацько Л. І. *Стилістика української мови : підручник*. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.
67. Мельник М. Р. Ономастика першої поетичної збірки «Проміння землі» Ліни Костенко. *Щорічні записки з українського мовознавства*. 1999. Вип. 6. С. 3–14.
68. Мельничук О. «Розвиток мови як реальної системи». *Мовознавство*. 1981. Вип. 2. С. 22–34.
69. Мещеряков Б. Г., Зинченко В. П. *Большой психологический словарь*. Москва : Прайм-Еврознак, 2003. 632 с.
70. Михайлов В. Н. Специфика собственных имен в художественном тексте. *Филологические науки*. 1987. Вип. 6. С. 78–82.
71. Михайлова О. Г. Теоніми як таксономічні одиниці сакрального ономастикону. *Studia linguistica : зб. наук. праць*. Київ : Київський університет, 2008. Вип. 1. С. 100–105.
72. Мойсієнко А. К. Віршовий текст як динамічна структура. *Мовознавство*. 2002. Вип. 2–3. С. 3–10.
73. Немировська О. Топонімікон як актуалізатор художнього простору (на матеріалі роману І. С. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський»). *Записки з ономастики*. 2005. Вип. 8. С. 83–93.

74. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (проект). *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Київ : Наукова думка, 1966. Вип. 1. С. 24.

75. Остроушко О. А. Семантичні й функціональні особливості онімів у поезії І. Жиленко, О. Забужко, Ю. Покальчука. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2012. Вип. 8. С. 242–258.

76. Отин Е. С. Коннотативные онимы и их производные в историко-этимологическом словаре русского языка. *Вопросы языкознания*. 2003. Вып. 2. С. 55–72.

77. Петрова О. Конотативні власні назви в українській мові (до словника українських конотонімів). *Наукові записки. Серія : Філологічні науки III*. Вип. 154. С. 497–500.

78. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. Москва : Наука, 1988. 192 с.

79. Ревзина О. Г. Собственные имена в поэтическом идиолекте М. Цветаевой. *Поэтика и стилистика 1988–1990*. Москва, 1991. С. 172–192.

80. Релігієзнавчий словник / за ред. проф. А. Колодного, Б. Лобовика. Київ : Четверта хвиля, 1996. 390 с.

81. Саєнко В., Димитрова Н. Поетика композиції історичного роману Миколи Вінграновського «Северин Наливайко». *Проблеми сучасного літературознавства* : зб. наук. праць. Одеса : Маяк, 1999. Вип. 3. С. 218–248.

82. Сакаль-Лісніченко Л. Архетипно-міфологічна типологія художнього образу Северина Наливайка. *Література. Фольклор. Проблеми поетики* : наукове видання. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2013. Вип. 38 : Присвячений дослідженню творчої спадщини Л. Ф. Дунаєвської. С. 428–436.

83. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

84. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

85. Скаб М. В. Семантична структура слова душа в сучасній українській мові. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2003. Вип. 170–171. С. 92–96.
86. Словник античної міфології / відп. ред. А. О. Білецький. Київ : Наукова думка, 1989. 158 с.
87. Словник української мови : в 11-ти томах / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / редкол. : І. К. Білодід та ін. Т. 2. Київ : Наукова думка, 1971. 550 с.
88. Словник української ономастичної термінології. / уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. Харків : Ранок, 2012. 256 с.
89. Співак С. М. Власна назва в композиційно-смісловій структурі віршованих текстів американської поезії : комунікативно-когнітивний підхід : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2004. 19 с.
90. Старцева Е. О., Лихачева И. Ф., Мишин А. П. Фоновые знания : имплицитная информация. *Личность, семья и общество : вопросы педагогики и психологи* : сб. ст. по матер. XVII междунар. науч.-практ. конф. Ч. 2. Новосибирск : СибАК, 2012. С. 123–130.
91. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 366 с.
92. Суперанская А. В. Структура имени собственного. Москва : Правда, 1976. 200 с.
93. Суперанская А. В. Теория и методика ономастических исследований. Москва : Наука, 1986. 254 с.
94. Супрун В. И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал. Волгоград : Перемена, 2000. 172 с.
95. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. С. 232–234.
96. Тараненко О. О. На теми сучасного українського ономастикону : тенденції конотативних нашарувань. *Мовознавство*. 2010. Вип. 1. С. 14–36.

97. Томахин Г. Д. Лингвистические аспекты лингвострановедения. *Вопросы языкознания*. 1986. Вып. 6. С. 113–118.
98. Тупиця О. Ю. Безеквівалентна лексика : проблеми визначення. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : матеріали III міжнар. наук.-пр. конф. / упоряд. М. Федурко та ін. Дрогобич : Посвіт, 2011. С. 251–259.
99. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : посібник. Луганськ : Альма-матер, 2005. 399 с.
100. Українська мова : Енциклопедія / В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін. Київ : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
101. Федоров А. В. Очерки общей и сопоставительной стилистики. Москва : Высшая школа, 1971. С. 283.
102. Хлисту́н І. В. Власна назва в українській поезії II пол. ХХ ст. (семантико-функціональний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2006. 20 с.
103. Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції. (Київ, 5–6 жовтня 2000 року). Львів : Вид-во Львівської Богословської Академії, 2000. 514 с.
104. Чанышева З., Асабин К. Сопоставительный анализ лексикографической интерпретации коннотаций зоонимов с антропологической семантикой. *Вестн. Башкир. гос. ун-та*. 2009. Т. 14. Вып. 4. С. 1458–1460.
105. Шехтман Н. А. Лингвокультурные аспекты понимания. *Филологические науки*. 2002. Вып. 3. С. 50.
106. Шулінова Л. В. Власні назви в художньому мовленні : ідіостилістичний аспект. *Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика*. Київ : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2000. Вип. 5. С. 98–103.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вінграновський М. С. Вибрані твори : у 3 т. Т. 2 : Северин Наливайко : Роман / вступна стаття І. Дзюби. Тернопіль : Богдан, 2004. 400 с.
2. Костенко Л. В. Берестечко : історичний роман / авт. післямова І. Дзюба, В. Панченко; іл. С. Якутовича. Київ : Либідь, 2010. 232 с.